==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========

એન્જિનિયરિંગ કામદાર યુનિયન

વિરુદ્ધ

મેસર્સ ઇલેક્ટ્રો સ્ટીલ્સ કાસ્ટિંગ્સ લિમિટેડ અને અન્ય

૧૬ એપ્રિલ, ૨૦૦૪

[વાય. કે. સભરવાલ અને એસ. બી. સિન્હા, ન્યાયમૂર્તિઓ]

ભારતનું સંવિધાન, ૧૯૫૦–અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨):

સૂચિ–૩ મુજબ ઘડવામાં આવેલ રાજ્ય અધિનિયમ અને કેન્દ્રીય અધિનિયમ–બંને અધિનિયમો દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાઓ વચ્ચે અસંગતતા–અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨)ની લાગુપાત્રતા– –ઠેરવ્યું: જ્યારે બે અધિનિયમો વચ્ચે સીધો સંઘર્ષ અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય ત્યારે અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) લાગુ પડે છે–જો એક અધિનિયમની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં આવે તો બીજા અધિનિયમની જોગવાઈઓનો અનાદર કરવો પડે તેવા કિસ્સામાં

જ માત્ર નહીં પરંતુ જ્યાં બંને કાયદાઓ અલગ–અલગ કાનૂની પરિણામો તરફ દોરી જતા હોય ત્યાં પણ સંઘર્ષ સીધો છે–વધુમાં, રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મેળવેલ રાજ્યનો અનુગામી કાયદો સંસદીય અધિનિયમ પર પ્રવર્તશે અને તેની ગેરહાજરીમાં, સંસદીય અધિનિયમ પ્રવર્તશે–હકીકતો પર જોતાં, ઉપક્રમના લે–ઓફ, છટણી અને કામકાજ બંધ કરવા સંબંધિત સમાન ક્ષેત્રને રાજ્ય અધિનિયમ અને કેન્દ્રીય અધિનિયમ આવરી લે છે અને તેમની વચ્ચે સંઘર્ષ અસ્તિત્વ ધરાવે છે, જેથી ત્યાં વિરોધાભાસ છે–આથી, અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) લાગુ પડે છે–રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૬–વી થી ૬–એક્સ કેન્દ્રીય અધિનિયમના પ્રકરણ ૫–બી પર પ્રવર્તશે–પ્રવિષ્ટિ ૨૨, સૂચિ–૩, સાતમી અનુસૂચિ–ઔધોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭–કલમ ૨૫–કે–૨૫–એસ, પ્રકરણ ૫–બી, યુ.પી. ઔધોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭–કલમ ૬વી–૬એક્સ

વિરોધાભાસ–તેનું નિર્ધારણ–કાયદો ઘડવાની તારીખ કે તેના અમલમાં આવવાની તારીખના સંદર્ભમાં–રાજ્ય અધિનિયમને ૧૦.૧૦.૧૯૮૩ ના રોજ સંમતિ મળી હતી જ્યારે કેન્દ્રીય અધિનિયમ (૧૯૮૨ નો ૪૬) તારીખ ૨૧.૮.૧૯૮૪ થી અમલમાં આવ્યો હતો–ઠેરવ્યું: કાયદાના પ્રકારને શરતી ગણતાં અનુચ્છેદ ૨૫૪ કાયદાના અમલમાં આવવાની વિચારણા કરતો નથી–સંઘર્ષ પહેલેથી જ બની ચૂકેલા કાયદાના સંદર્ભમાં છે–અગાઉના કેન્દ્રીય અધિનિયમ સાથેના સંઘર્ષમાં રહેલા જે રાજ્ય અધિનિયમને રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મળી હતી, આથી તે રાજ્ય અધિનિયમ કેન્દ્રીય અધિનિયમ પર પ્રવર્તશે–

ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭–યુ.પી. ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭. રાજ્યના કાયદાને રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ–અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨)નો અમલ–ઠેરવ્યું: રાષ્ટ્રપતિને તેમની સંમતિ આપવાના કારણ વિશે વાસ્તવમાં માહિતગાર કરવામાં આવ્યા હતા તેવા હકીકતના તારણ પર પહોંચવા બાબત–જો તેનું પાલન ન થયું હોય તો તેવી દલીલ રીટ અરજી અથવા ખાસ પરવાનગી અરજીમાં ઉઠાવવી જોઈએ અને પ્રથમ વખત સુનાવણીના તબક્કે નહીં કારણ કે કોઈ સત્તાવાર કૃત્યની માન્યતા અને કાયદેસરતા અંગે અનુમાન અસ્તિત્વ ધરાવે છે–પુરાવા અધિનિયમ, ૧૮૭૨–કલમ ૧૧૪(ઈ) અને (જે).

કાયદાઓનું અર્થઘટન–અપવાદરૂપ કલમ–અધિભાવી અસર – ચર્ચા કરવામાં આવી – ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭–યુ.પી. ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭.)–

પ્રથમ સામાવાળા–ઔદ્યોગિંક એકમ પોતાના કારખાનામા ૧૦૦ થી વધુ વ્યક્તિઓને કામે રાખતું હતું. તેણે કારખાનાનું કામકાજ બંધ કરવા અને ૯૯ કામદારોની સેવાઓ સમાપ્ત કરવા માટે નોટિસ જારી કરી હતી. અપીલકર્તા–નોંધાયેલ ટ્રેડ યુનિયને તે નોટિસની કાયદેસરતાને એ આધારે પડકારી હતી કે કારખાનામાં ૩૦૦ થી વધુ કામદારો કામે રાખેલા હોવાથી, ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭–કેન્દ્રીય અધિનિયમ લાગુ પડશે. ત્યારબાદ, મદદનીશ શ્રમ આયુક્તે કેન્દ્રીય અધિનિંયમની કલમ ૨૫ ના ઉલ્લ ઘન બદલ કાર્યવાહી ચલાવવા માટે સામાવાળાને નોટિસ જારી કરી હતી. સામાવાળાએ એવી દલીલ

કરી હતી કે ઉપક્રમમાં કર્મચારીઓની સંખ્યા ૩૦૦ કરતાં ઓછી હોવાથી, ઉત્તર પ્રદેશ ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭–રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૬–વી સાથે વંચાણે લેતાં કલમ ૬–ડબલ્યુ ને ધ્યાને લેતાં ઉપક્રમનું કામકાજ બંધ કરવા માટે કોઈ પરવાનગીની જરૂર ન હતી. પ્રથમ સામાવાળાએ નોટિસને પડકારતી રીટ અરજીઓ દાખલ કરી અને અપીલકર્તાએ કામકાજ બંધ કરવાની નોટિસને પડકારતી રીટ અરજી દાખલ કરી હતી. હાઇકોર્ટે ઠરાવ્યું હતું કે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨)ને ધ્યાને લેતાં કેન્દ્રીય અધિનિયમ પર રાજ્ય અધિનિયમ પ્રવર્તશે. તેણે પ્રથમ સામાવાળા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રીટ અરજીઓ મંજૂર કરી હતી; જોકે અપીલકર્તા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી અરજી ફગાવી દીધી હતી. આથી હાલની અપીલ કરવામાં આવી છે. અપીલકર્તા–ટ્રેડ યુનિયને એવી દલીલ કરી હતી કે રાજ્ય અધિનિયમમાં વિપરીત જોગવાઈ હોવા છતાં, સો કરતાં વધુ કામદારો ધરાવતા ઔદ્યોગિક એકમના સંબંધમાં લે–ઓફ, છટણી અને કામકાજ બંધ કરવા બાબતે માલિક અને કામદારો બંનેના અધિકારો કેન્દ્રીય અધિનિયમના પ્રકરણ ૫–બી ની કલમ ૨૫–જે સાથે કલમો ૨૫–કે, ૨૫–એસ, ૨૫–ઓ દ્વારા સંચાલિત થશે; કે પ્રકરણ ૫–બી ની જોગવાઈઓ એક સો કરતાં વધુ કામદારોને કામે રાખતા ઔદ્યોગિક એકમને લાગુ પડશે અને રાજ્ય અધિનિયમની જોગવાઈઓ ૩૦૦ કરતાં ઓછા કામદારોને કામે રાખતા ઔદ્યોગિક એકમને લાગુ પડશે નહીં, પરંતુ ત્યાં કોઈ વિરોધાભાસ કે અસંગતતા અસ્તિત્વ ધરાવતી નથી કારણ કે કેન્દ્રીય અધિનિયમ હેઠળ નિર્ધારિત પ્રક્રિયાનું પાલન કરીને માલિક દ્વારા કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ બંને લાગુ

કરવાનું શક્ય છે; કે રાજ્ય અધિનિયમની કલમો ૬–વી થી ૬–ડબલ્યુ ને ૧૦.૧૦.૧૯૮૩ ના રોજ રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મળી હતી અને કેન્દ્રીય અધિનિયમ (૧૯૮૨ નો ૪૬) તારીખ ૨૧.૮.૧૯૮૪ થી અમલમાં લાવવામાં આવ્યો હતો જેથી ૧૯૮૩ માં રાજ્ય અધિનિયમ માટે રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મેળવવામાં આવી ત્યારે વાસ્તવમાં કોઈ વિરોધાભાસ ન હતો પરંતુ માત્ર ભવિષ્યમાં વિરોધાભાસની શક્યતા અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી; કે રાષ્ટ્રપતિને તેમની સંમતિ આપવાના કારણ વિશે વાસ્તવમાં માહિતગાર કરવામાં આવ્યા હતા તે દર્શાવતો કોઈ રેકર્ડ રાજ્ય દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યો ન હતો; અને પ્રકરણ ૫–બી અને રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૬–આર ના સંબંધમાં એવો કોઈ સંઘર્ષ અસ્તિત્વ ધરાવતો નથી કારણ કે કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫–એસ ના કારણે કલમ ૨૫–જે એ પ્રકરણ ૫–બી નો ભાગ બની ગઈ છે, રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૬–આર યથાવત રહી હતી અને જેથી તેમાં સમાવિષ્ટ અપવાદરૂપ કલમ તેને રાજ્ય અધિનિયમ પર પ્રવર્તમાન બનાવે છે.

સામાવાળા–ઔદ્યોગિક એકમોએ એવી દલીલ કરી હતી કે કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમની વૈધાનિક યોજનાઓ અલગ છે અને બે ભિન્ન કાનૂની પરિણામો લાવે છે અને તેમને પરસ્પર અસંગત તથા એકબીજા સાથે વિરોધાભાસી ગણવી જોઈએ અને જેથી અનુચ્છેદ ૨૫૪ નો ખંડ (૨) લાગુ પડશે; કે અનુચ્છેદ ૨૫૪ નો ખંડ (૨) એવા કેન્દ્રીય અધિનિયમનો ઉલ્લેખ કરે છે જે પહેલેથી જ ઘડાઈ ચૂક્યો હતો, તેનો પાછળના તબક્કે અમલ સંપૂર્ણપણે મહત્વહીન અને અપ્રસ્તુત રહેશે; કે અપીલકર્તાએ રીટ અરજીમાં કે ખાસ

પરવાનગી અરજીમાં રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ જે હેતુ માટે માંગવામાં આવી હતી તે હેતુ તેમને જણાવ્યા વિના મેળવવામાં આવી હતી તેવી દલીલ ઉઠાવી ન હોવાથી, તેમને આ તબક્કે તે દલીલ ઉઠાવવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં; અને જ્યાં સુધી કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫–જે ની સરખામણીએ કલમ ૨૫–એસ માં સમાવિષ્ટ અપવાદરૂપ કલમની લાગુપાત્રતાનો સંબંધ છે, અગાઉની કલમે પ્રકરણ ૫–એ ના સંબંધમાં અપવાદરૂપ કલમ દાખલ કરી હતી અને આમ, કલમ ૨૫–જે પ્રકરણ ૫–બી નો ભાગ બની ગઈ હોવાનું માની શકાય નહીં, ગમે તે સંજોગોમાં, કલમ ૨૫–જે ની સરખામણીએ કલમ ૨૫–એસ ની અધિભાવી અસર હોય તો પણ, અનુચ્છેદ ૨૫૪ ના ખંડ (૨) માં સમાવિષ્ટ સંવૈધાનિક જોગવાઈઓ તેના પર પ્રવર્તશે.

અપીલો ફગાવી દેતાં, કોર્ટે

ઠેરવ્યું: ૧. ભારતનું સંવિધાન, ૧૯૫૦ નો અનુચ્છેદ ૨૫૪ ત્યારે જ લાગુ પડશે જ્યારે સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળો બંને સમવર્તી સૂચિમાં ગણાવેલી કોઈપણ બાબતના સંબંધમાં કાયદા ઘડવાની વૈધાનિક સત્તા ધરાવતા હોય, તેઓ સમાન ક્ષેત્રમાં કાર્યરત હોય અને બે જોગવાઈઓ વચ્ચે સીધો સંઘર્ષ અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય અને અન્યથા નહીં. સામાન્ય રીતે બંને કાયદાઓને તેમના પોતાના સંબંધિત ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરવા દેવામાં આવશે. એકવાર એવું ઠરાવવામાં આવે કે સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલો કાયદો અને રાજ્યનો કાયદો સમાન ક્ષેત્ર રોકે છે અને બંને અધિનિયમો વચ્ચે સીધો સંઘર્ષ અસ્તિત્વ ધરાવે

છે, ત્યારે ભારતના રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મેળવેલ રાજ્ય દ્વારા ઘડવામાં આવેલો અનુગામી કાયદો નિર્વિવાદપણે સંસદીય અધિનિયમ પર પ્રવર્તશે અને રાષ્ટ્રપતિની સંમતિના અભાવમાં, સંસદીય અધિનિયમ પ્રવર્તશે. [૩૧૩–એ–એચ; ૩૧૪–એ–સી]

દીપ ચંદ વિરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, એ.આઈ.આર. (૧૯૫૯) એસસી ૬૪૮; એમ. કરુણાનિધિ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય, (૧૯૭૯) ૩ એસસીસી ૪૩૧; પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય વિરુદ્ધ કેસોરામ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ અને અન્ય, (૨૦૦૪) ૧ સ્કેલ ૪૨૫ અને એમ.પી.એ.ટી.ટી. પરમિટ ઓનર્સ એસોસિયેશન અને અન્ય વિરુદ્ધ મધ્ય પ્રદેશ રાજ્ય (૨૦૦૩) ૧૦ સ્કેલ ૩૮૦, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

ઝવેરભાઈ અમઈદાસ વિરુદ્ધ મુંબઈ રાજ્ય (૧૯૫૫) ૧ એસસીઆર ૭૯૯; ચૌધરી ટીકા રામજી અને અન્ય વિરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, (૧૯૫૬) એસસીઆર ૩૯૩ અને આઈટીસી લિમિટેડ વિરુદ્ધ એગ્રીકલ્ચરલ પ્રોડ્યુસ માર્કેટ કમિટી અને અન્ય, (૨૦૦૨) ૯ એસસીસી ૨૩૨, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૨.૧. ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭–કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને યુ.પી. ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭–રાજ્ય અધિનિયમ ૧૯૪૭ માં સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની સૂચિ–૩ ની પ્રવિષ્ટિ ૨૨ મુજબ ઘડવામાં આવ્યા છે. કેન્દ્રીય અધિનિયમનું પ્રકરણ ૫–એ લે–ઓફ અને છટણી સાથે

સંબંધિત છે જે ૧૯૫૩ ના અધિનિયમ ક્રમાંક ૪૩ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવ્યું હતું અને કલમ ૨૫–જે કેન્દ્રીય અધિનિયમના પ્રકરણ ૫–એ સાથે અસંગત કાયદાઓની અસર માટે જોગવાઈ કરે છે. તે અધિભાવી અસર ધરાવતી હતી. રાજ્ય અધિનિયમમાં વર્ષ ૧૯૫૭ માં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં લે–ઓફ, છટણી અને કામકાજ બંધ કરવા માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી જે ૩૦૦ કરતાં ઓછા ન હોય તેવા કામદારો કામે રાખતા હોય તેવા ઔદ્યોગિક એકમના સંબંધમાં લાગુ કરવામાં આવી હતી. રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૬–આર કલમો ૬–જે થી ૬–ક્યુ સાથે અસંગત કાયદાઓની અસર માટે જોગવાઈ કરે છે અને તેની પેટા–કલમ (૨) મુજબ, કલમ ૬–આર ની જોગવાઈ તે સમયે અમલમાં રહેલા અન્ય કોઈપણ કાયદાની જોગવાઈને અસર કરતી નથી તેમ ગણવામાં આવશે. સંસદે કલમ ૨૫–કે થી ૨૫–એસ સમાવિષ્ટ પ્રકરણ ૫–બી ને કેન્દ્રીય અધિનિયમમાં દાખલ કરીને લે–ઓફ, છટણી અને કામકાજ બંધ કરવા સંબંધિત વિશેષ જોગવાઈઓ વર્ષ

૧૯૭૬. કલમ ૨૫–કે અનુસાર, પ્રકરણ ૫–બી એવા એકમમાં લાગુ થવાનું હતું જેમાં ૩૦૦ કરતાં ઓછા ન હોય તેવા કામદારો કામે રાખેલા હોય. કલમ ૨૫–એસ જોગવાઈ કરે છે કે કલમ ૨૫–જે સહિત પ્રકરણ ૫–એ ની કેટલીક જોગવાઈઓ એવા ઔદ્યોગિક એકમને લાગુ પડશે જેને પ્રકરણ ૫–બી ની જોગવાઈઓ લાગુ પડે છે. [૩૧૧–એચ; ૩૧૨–એ–ડી)

૨.૨. ૧૯૮૨ ના અધિનિયમ ક્રમાંક ૪૬ દ્વારા, રોજગારની તત્કાલીન

પ્રવર્તમાન મર્યાદા ૩૦૦ થી ઘટાડીને ૧૦૦ કરીને નાના એકમોના કામદારો સુધી લાભકારી જોગવાઈઓનો વ્યાપ વધારવા માટે કેન્દ્રીય અધિનિયમના પ્રકરણ ૫–બી માં અન્ય બાબતોની સાથોસાથ સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ કેન્દ્રીય અધિનિયમના સુધારા પછી ૧૯૮૩ ના અધિનિયમ ક્રમાંક ૨૬ દ્વારા રાજ્ય અધિનિયમમાં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. એ નિર્વિવાદ છે કે કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫–કે અને કલમ ૨૫–ઓ એ રાજ્ય અધિનિયમની કલમો ૬–વાય અને ૬–ડબલ્યુ સાથે એકસમાન વિષયવસ્તુ ધરાવતી એટલે કે ઇન પારી મટિરિયા છે. જો કેન્દ્રીય અધિનિયમમાં નિર્ધારિત પ્રક્રિયાઓ લાગુ ન પડતી હોય, તો કોઈ વ્યક્તિએ તે બાબતને ધ્યાનમાં રાખીને તેમાંની જોગવાઈઓનું પાલન કરવાની જરૂર નથી કે તેનું ઔદ્યોગિક એકમ રાજ્ય અધિનિયમ દ્વારા આવરી લેવાયેલું છે જે મુજબ સંબંધિત જોગવાઈઓની લાગુપાત્રતા માત્ર ત્યારે જ આકર્ષિત થશે જ્યારે તે એકમ ૩૦૦ થી વધુ વ્યક્તિઓને કામે રાખતું હોય. (૩૧૨–ડી–જી)

૨.૩. પ્રસ્તુત કેસમાં, કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ નિર્વિવાદપણે સમાન ક્ષેત્રને આવરી લે છે. સંસદીય કાયદો હોવા છતાં કાયદો ઘડવાનું રાજ્ય વિધાનમંડળનું અધિકારક્ષેત્ર અમાન્ય નથી. અનુચ્છેદ ૨૫૪ માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને અધીન રહીને બંને પોતાના સંબંધિત ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરશે જે તદ્દન સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ છે. જો સંઘર્ષ અસ્તિત્વ ધરાવતો હોવાનું જણાય તેવા સંજોગોમાં એક અધિનિયમની બીજા અધિનિયમ પરની અસરના સંદર્ભમાં, જો એક અધિનિયમની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં આવે તો બીજા

અધિનિયમની જોગવાઈઓનો અનાદર કરવો પડે તેવા કિસ્સામાં જ માત્ર નહીં પરંતુ જ્યાં બંને કાયદાઓ ભિન્ન કાનૂની પરિણામો તરફ દોરી જતા હોય ત્યાં પણ સંઘર્ષ સીધો રહેશે. કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ વચ્ચેનો સંઘર્ષ સ્પષ્ટ હતો. (૩૧૪–ડી–એફ, ૩૧૮–ડી) એમ. કરુણાનિધિ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય, (૧૯૭૯) ૩ એસસીસી ૪૩૧, નો કેસ અલગ તારવવામાં આવ્યો.

૩. કેન્દ્રીય અધિનિયમને તારીખ ૩૧.૮.૧૯૮૨ ના રોજ રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મળી હતી, જ્યારે રાજ્ય અધિનિયમને તારીખ ૧૦.૧૦.૧૯૮૩ ના રોજ રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મળી હતી. ૧૯૮૨ નો સુધારા અધિનિયમ તારીખ ૧.૯.૧૯૮૨ ના રોજ ભારતના ગેઝેટમાં પ્રકાશિત થયો હતો અને તેને તારીખ ૨૧.૮.૧૯૮૪ થી અમલમાં લાવવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે રાજ્ય અધિનિયમ તારીખ ૧૨.૧૦.૧૯૮૩ ના રોજ યુ.પી. ગેઝેટમાં પ્રકાશિત થયો હતો અને તેને તારીખ ૩.૮.૧૯૮૩ થી અમલી બનાવવામાં આવ્યો હતો. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪ માં વપરાયેલી વાક્યરચના સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ છે. કાયદાના પ્રકારને શરતી ગણતાં તે કાયદો અમલમાં આવવાની વિચારણા કરતો નથી. તે કોઈપણ અસ્પષ્ટતા વિના સ્પષ્ટપણે જણાવે છે કે જે કાયદો પહેલેથી જ ઘડાઈ ચૂક્યો છે તેને ધ્યાનમાં રાખીને સંઘર્ષ શોધવાનો રહે છે. સંવિધાનના ઘડવૈયાઓએ જાણીજોઈને અને સભાનપણે ભૂતકાળનો ઉપયોગ કર્યો છે. આમ, તેને તેનો સામાન્ય અર્થ આપવો પડશે. તેથી, અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) માં વપરાયેલી સાદી ભાષાને ધ્યાનમાં રાખીને, કેસની હકીકત અને સંજોગોમાં, રાજ્ય અધિનિયમને

આપવામાં આવેલી રાષ્ટ્રપતિની સંમતિને જોતાં તે કેન્દ્રીય અધિનિયમ પર પ્રવર્તશે. [૩૨૧–એ–બી]

પંડિત ઋષિકેશ અને અન્ય વિરુદ્ધ સલમા બેગમ [૧૯૯૫] ૪ એસસીસી ૭૧૮ અને એમ.પી. શિક્ષક કોંગ્રેસ અને અન્ય વિરુદ્ધ આર.પી.એફ. કમિશનર, જબલપુર અને અન્ય, [૧૯૯૯] ૧ એસસીસી ૩૯૬, ના કેસો અલગ તારવવામાં આવ્યા.

૪. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યે ૧૯૮૨ ના અધિનિયમ ક્રમાંક ૪૬ મુજબ સંસદ દ્વારા તેનાથી વિપરીત કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો હોવાની હકીકતથી સભાન રહીને ૧૯૮૩ ના અધિનિયમ ક્રમાંક ૨૬ દ્વારા કલમ ૬–વી દાખલ કરી હતી. જ્યાં સુધી પ્રકરણ ૫–બી ૩૦૦ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓને કામે રાખતા ઔદ્યોગિક એકમને લાગુ પડતું હતું, ત્યાં સુધી રાજ્યે કોઈ જોગવાઈ દાખલ કરી ન હતી અને ઔદ્યોગિક ઉપક્રમોના લે–ઓફ, છટણી અને કામકાજ બંધ કરવા સંબંધિત ક્ષેત્ર સંસદને રોકવા દીધું હતું. હેતુઓ અને કારણોના કથન પરથી જણાય છે તેમ વૈધાનિક નીતિને ધ્યાને લેતાં જ્યારે કેન્દ્રીય અધિનિયમના પ્રકરણ ૫–બી ની લાગુપાત્રતાના હેતુ માટે કામદારોની સંખ્યા ૩૦૦ થી ઘટાડીને ૧૦૦ કરવામાં આવી, ત્યારે જ રાજ્ય દ્વારા આ સુધારો લાવવામાં આવ્યો હતો. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યના વિધાનમંડળ દ્વારા ૧૯૮૩ ના સુધારાના કારણે કલમ ૬–વી માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ સભાનપણે ઘડવામાં આવી હોવી જોઈએ જેના સંબંધમાં જ કાયદો રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો હતો. રાષ્ટ્રપતિની

સંમતિ જે હેતુ માટે માંગવામાં આવી હતી તે હેતુ તેમને સ્પષ્ટપણે જણાવ્યા વિના મેળવવામાં આવી હતી તેવી દલીલના સંદર્ભમાં, તેમના માટે રીટ અરજીમાં આવી દલીલ ઉઠાવવી જરૂરી હતી. આવી દલીલ રીટ અરજી કે ખાસ પરવાનગી અરજીમાં ઉઠાવવામાં આવી ન હતી અને આ અદાલત સમક્ષ પ્રથમ વખત આ તબક્કે ઉઠાવી શકાય નહીં. પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪(ઈ) એવું અનુમાન ઉપસ્થિત કરે છે કે તમામ સત્તાવાર કૃત્યો નિયમિતપણે કરવામાં આવ્યા હોવા જોઈએ અને કલમ ૧૧૪(એફ) કે ચોક્કસ કિસ્સાઓમાં સામાન્ય વ્યાપાર ક્રમનું પાલન કરવામાં આવ્યું છે. ઉક્ત અનુમાનો આ કેસમાં પણ લાગુ પડશે. તેથી, એવા અનુમાન પર આગળ વધવામાં આવે છે કે રાજ્યે કેન્દ્રીય અધિનિયમની જોગવાઈઓને ધ્યાનમાં રાખીને અધિનિયમમાં સુધારો કર્યો હતો અને તેના જ કારણે રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ માંગવામાં આવી હતી. (૩૨૨–બી–એફ)

કૈસર–એ–હિન્દ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ અને અન્ય વિરુદ્ધ નેશનલ ટેક્સટાઇલ કોર્પોરેશન (મહારાષ્ટ્ર નોર્થ) લિમિટેડ અને અન્ય, (૨૦૦૨) ૮ એસસીસી ૧૮૨, નો સંદર્ભ લેવામાં આવ્યો.

૫. કલમ ૨૫–એસ પ્રકરણ ૫–એ ના સંબંધમાં કોઈ અપવાદરૂપ કલમ દાખલ કરતી નથી. વધુમાં, કલમ ૨૫–જે એ પ્રકરણ ૫–બી નો ભાગ નથી. કલમ ૨૫–એસ ના કારણે જ્યાં સંસદે જાણીજોઈને "શક્ય તેટલે અંશે" શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે જે એ બાબત દર્શાવે છે કે પ્રકરણ ૫–એ ની જોગવાઈઓ એવા

ચોક્કસ ઔદ્યોગિક એકમના સંબંધમાં પણ લાગુ થવાની હતી જેને પ્રકરણ ૫–બી ની જોગવાઈઓ લાગુ પડે છે. કલમ ૨૫–જે માં સમાવિષ્ટ અપવાદરૂપ કલમ સમગ્ર પ્રકરણ ૫–બી ને લાગુ પડતી નથી. તેને પ્રકરણ ૫–એ પૂરતી મર્યાદિત રાખવી જરૂરી છે. કલમ ૨૫–બી ની સરખામણીએ કલમ ૨૫–જે અનુસાર પ્રકરણ ૫–બી દ્વારા આવરી લેવાયેલા ઔદ્યોગિક એકમોના સંબંધમાં પ્રકરણ ૫–એ ની લાગુપાત્રતા માન્ય છે પરંતુ અપવાદરૂપ કલમનો સહારો લઈને કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫–ઓ રાજ્ય અધિનિયમ પર પ્રવર્તે છે તેમ કહી શકાય નહીં. તે સ્થિતિને જોતાં પ્રકરણ ૫–બી રાજ્ય અધિનિયમ પર અધિભાવી અસર ધરાવતું નથી. વધુમાં, જો રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૨૫–એસ અધિભાવી અસર ધરાવતી હોવાનું વાંચવામાં આવે તો પણ, કોઈ કાયદા પર સર્વોચ્ચ કાયદાની જોગવાઈઓ પ્રવર્તશે તેમાં કોઈ શંકા નથી. કોઈ કાયદામાં સમાવિષ્ટ અપવાદરૂપ કલમ સંવિધાનની જોગવાઈઓ પર પ્રવર્તી શકે નહીં. [૩૨૩–એ–એફ)

દીવાની અપીલ અધિકારક્ષેત્ર: દીવાની અપીલ નં. ૮૬–૮૯/૨૦૦૦.

સી.એમ.ડબલ્યુ.પી. નં. ૩૮૮૩૮, ૩૩૦૯૩/૯૮, ૪૩૩૩ અને ૧૯૯૯ ના ૧૩૦૮૬ માં અલ્હાબાદ હાઇકોર્ટના તારીખ ૧૪.૧૦.૯૯ ના ચુકાદા અને હુકમ સામે.

અપીલકર્તાઓ તરફથી ગૌરવ બેનર્જી, રાજીવ મહેતા, સૌરવ અગ્રવાલ અને બી. અગ્રવાલ.

સામાવાળાઓ તરફથી જયંત ભૂષણ, રમેશ સિંહ, કુ. ગૌરી રસગોત્રા અને સંજીવ કુમાર.

કોર્ટનો ચુકાદો નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો હતો:

એસ. બી. સિન્હા, ન્યાયમૂર્તિ. ભારતનું સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪ ના ખંડ (૨) ની લાગુપાત્રતાનો પ્રશ્ન આ અપીલમાં સંકળાયેલો છે, જે અલ્હાબાદ હાઈકોર્ટ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા તારીખ ૧૪.૧૦.૧૯૯૯ ના તે ચુકાદા અને હુકમમાંથી ઉદ્ભવે છે જેના દ્વારા અત્રેના અપીલકર્તાઓ દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રીટ અરજી ફગાવી દેવામાં આવી હતી અને અત્રેની સામાવાળા–કંપની દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રીટ અરજીઓ મંજૂર કરવામાં આવી હતી.

પૃષ્ઠભૂમિની હકીકતો:

અત્રેના અપીલકર્તા ભારતીય ટ્રેડ યુનિયન અધિનિયમ, ૧૯૨૬ હેઠળ નોંધાયેલ ટ્રેડ યુનિયન છે. અત્રેના પ્રથમ સામાવાળા એન્જિનિયરિંગ ઉદ્યોગમાં વ્યવસાય ચલાવતું એક ઔદ્યોગિક એકમ છે. તે ગાઝિયાબાદ ખાતેના પોતાના કારખાનામાં સ્વીકૃતપણે ૧૦૦ થી વધુ વ્યક્તિઓને કામે રાખતું હતું. તેના દ્વારા તારીખ ૨૧.૯.૧૯૯૮ ના રોજ અથવા તેની આસપાસ ગાઝિયાબાદ ખાતેના સદરહુ કારખાનાનું કામકાજ તારીખ ૨૩.૯.૧૯૯૮ થી બંધ કરવાના પોતાના ઈરાદાની જાહેરાત કરતી એક નોટિસ જારી કરવામાં આવી હતી, જેના પરિણામે એવું અધિસૂચિત કરવામાં આવ્યું હતું કે ૯૯ કામદારોની સેવાઓ સમાપ્ત કરવામાં આવશે.

આ અપીલકર્તા દ્વારા આશરે ૨૩.૯.૧૯૯૮ ના રોજ સદર નોટિસની કાયદેસરતાને પડકારતો એક ઔદ્યોગિક વિવાદ ઉપસ્થિત કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં એવી તથ્યલક્ષી રજૂઆત કરવામાં આવી હતી કે પ્રથમ સામાવાળા દ્વારા તેમના ગાઝિયાબાદ ખાતેના એકમમાં ૩૦૦ થી વધુ કામદારોને રોજગારી આપવામાં આવે છે અને તેથી, ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ (જે હવે પછી "કેન્દ્રીય અધિનિયમ" તરીકે ઉલ્લેખિત છે) લાગુ પડશે. આ અપીલકર્તા દ્વારા કરવામાં આવેલી કથિત ફરિયાદના અનુસંધાનમાં અથવા તેને આગળ ધપાવતાં, મદદનીશ શ્રમ આયુક્ત દ્વારા આ કામના પ્રથમ સામાવાળા પર કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫ ની જોગવાઈઓના ઉલ્લંઘન બદલ તેમની સામે શા માટે કાયદેસરની કાર્યવાહી ન કરવી જોઈએ તે બાબતે કારણ દર્શાવવાનો નિર્દેશ આપતી એક નોટિસ બજાવવામાં આવી હતી. તા. ૩.૧૦.૧૯૯૮ ના પોતાના જવાબમાં, પ્રથમ સામાવાળાએ એવો બચાવ લીધો હતો કે સદર ઔદ્યોગિક એકમમાં કર્મચારીઓની સંખ્યા ૩૦૦ થી ઓછી હોવાથી, ઉત્તર પ્રદેશ ઔદ્યોગિક વિવાદ અધિનિયમ, ૧૯૪૭ (જે હવે પછી 'રાજ્ય અધિનિયમ' તરીકે ઉલ્લેખિત છે) ની કલમ ૬–વી સાથે વંચાણે લેતાં કલમ ૬–ડબલ્યુ ને ધ્યાને લેતાં ઔદ્યોગિક એકમનું કામકાજ બંધ કરવા માટે કોઈ પરવાનગીની જરૂર નહોતી.

રાજ્ય અધિનિયમ હેઠળ કામદારોના વેતન પેટે પ્રથમ સામાવાળા વિરુદ્ધ બે વસૂલાત પ્રમાણપત્રો જારી કરવામાં આવ્યા હતા. ઉપરોક્ત કારણ દર્શક નોટિસ તેમજ વસૂલાત પ્રમાણપત્રોને પડકારતી ત્રણ રિટ અરજીઓ પ્રથમ

સામાવાળા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવી હતી. આ કામના અપીલકર્તાએ પણ પ્રથમ સામાવાળા દ્વારા જારી કરાયેલ કામકાજ બંધ કરવાની નોટિસને પડકારતી એક રિટ અરજી દાખલ કરી હતી. વાદગ્રસ્ત ચુકાદા દ્વારા, પ્રથમ સામાવાળા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજીઓ મંજૂર કરવામાં આવી હતી, જ્યારે આ કામના અપીલકર્તા દ્વારા દાખલ કરવામાં આવેલી રિટ અરજી ફગાવી દેવામાં આવી હતી.

હાઇકોર્ટનો ચુકાદો:

હાઇકોર્ટે તેના વાદગ્રસ્ત ચુકાદામાં એવું ઠરાવ્યું હતું કે કેન્દ્રીય અધિનિયમનું પ્રકરણ ૫–બી આશરે ૨૧.૮.૧૯૮૪ ના રોજ ઉમેરવામાં આવ્યું હોવાની હકીકતને ધ્યાને લેતાં, રાજ્ય અધિનિયમ વર્ષ ૧૯૮૩ માં ઘડવામાં આવ્યો હોવાથી અને જેના દ્વારા તથા જે હેઠળ કલમો ૬–વી થી ૬–એક્સ ઉમેરવામાં આવી હોવાથી, ભારતનું સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) ને ધ્યાને લેતાં પાછળનો કાયદો અગાઉના કાયદા પર પ્રવર્તશે. કેન્દ્રીય અધિનિયમનું પ્રકરણ ૫–બી વર્ષ ૧૯૮૪ માં અમલમાં આવ્યું હોવાની બાબતની હાઇકોર્ટે નોંધ લીધી હોવા છતાં, એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે અનુચ્છેદ ૨૫૪ માં વપરાયેલી શબ્દાવલીને ધ્યાને લેતાં વિરોધાભાસની કસોટી કાયદો અમલમાં આવ્યાની તારીખને બદલે કાયદો ઘડાયાની તારીખના સંદર્ભમાં થવી જોઈએ. પોતાના ઉપરોક્ત તારણના સમર્થનમાં, હાઇકોર્ટ દ્વારા આ કોર્ટના પંડિત ઋષિકેશ અને અન્ય વિરુદ્ધ સલમા બેગમ, [૧૯૯૫] ૪ એસસીસી ૧૧૮ ના કેસમાં આપેલા

નિર્ણય પર મજબૂત આધાર રાખવામાં આવ્યો હતો. /

દલીલો: અપીલકર્તા તરફથી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી ગૌરવ બેનર્જીએ આ અપીલોના સમર્થનમાં સંખ્યાબંધ દલીલો રજૂ કરી છે. શરૂઆતમાં જ વિદ્વાન વકીલે કેન્દ્રીય અધિનિયમ, રાજ્ય અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓનું આપણું ધ્યાન દોર્યું હતું અને નીચે મુજબ રજૂઆત કરી હતી:

(૧) કેન્દ્રીય અધિનિયમનું અવલોકન દર્શાવે છે કે કામકાજ બંધ કરવા સંબંધિત પ્રસ્તુત જોગવાઈઓ અધિનિયમના પ્રકરણ ૫–બી માં સમાવિષ્ટ કલમો ૨૫–કે થી ૨૫–એસ માં જોવા મળે છે. કલમ ૨૫–કે, જે હાલની સ્થિતિએ છે તે મુજબ, એવી જોગવાઈ કરે છે કે પ્રકરણ ૫–બી એ ૧૦૦ થી ઓછા ન હોય તેટલા કામદારોને રોજગારી આપતા ઔદ્યોગિક એકમોને લાગુ પડે છે. કલમ ૨૫–ઓ ઔદ્યોગિક એકમનું કામકાજ બંધ કરવાની કાર્યરીતિ પૂરી પાડે છે. કલમ ૨૫–એસ અન્ય બાબતોની સાથે એવી જોગવાઈ કરે છે કે પ્રકરણ ૫–એ ની કલમ ૨૫–જે પણ એવા ઔદ્યોગિક એકમના સંબંધમાં લાગુ પડશે જેને પ્રકરણ ૫–બી ની જોગવાઈઓ લાગુ પડતી હોય. સદર જોગવાઈ અને ખાસ કરીને તેની પેટા–કલમ (૨) નું વાંચન દર્શાવે છે કે, રાજ્ય અધિનિયમમાં વિરુદ્ધની જોગવાઈ કરવામાં આવી હોવા છતાં, જ્યાં સુધી લે–ઓફ અને છટણીનો સંબંધ છે ત્યાં સુધી માલિકો અને કામદારો બંનેના અધિકારો અને જવાબદારીઓ કેન્દ્રીય અધિનિયમ દ્વારા સંચાલિત થશે અને તે બાબતને ધ્યાનમાં રાખતાં કેન્દ્રીય

અધિનિયમ લાગુ પડશે.

(૨) કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫–જે સાથે તેની કલમો ૨૫–કે અને ૨૫–એસને વંચાણે લેતાં, એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ૧૦૦ થી વધુ કામદારો ધરાવતા ઔદ્યોગિક એકમોના સંબંધમાં, કોઈપણ રાજ્ય કાયદાને ધ્યાનમાં લીધા વિના, લે–ઓફ, છટણી અને કામકાજ બંધ કરવા સંદર્ભે કામદારોના અધિકારો કેન્દ્રીય અધિનિયમ મુજબ જ નક્કી કરવાના રહેશે. અનિવાર્યપણે આવા કિસ્સામાં કોઈપણ પ્રકારે કામકાજ બંધ કરતાં પહેલાં કલમ ૨૫–ઓ હેઠળની કાર્યરીતિનું પાલન કરવું પડશે.

(૩) રાજ્ય અધિનિયમની કલમો ૬–જે થી ૬–ક્યુ, જે લે–ઓફ અને છટણી માટે જોગવાઈ કરે છે, તે જોકે કેન્દ્રીય અધિનિયમના પ્રકરણ ૫–એ સાથે સમાન વિષયવસ્તુ ધરાવે છે, જેમાં "કલમ ૬–જે થી ૬–ક્યુ સાથે અસંગત હોય તેવા કાયદાઓની અસર" શીર્ષકવાળી કલમ ૬–આર ના રૂપમાં એક અપવાદરૂપ કલમ રહેલી છે અને જેની પેટા–કલમ (૨) ની રૂએ રાજ્ય અધિનિયમની જોગવાઈઓ કલમ ૬–જે થી ૬–ક્યુ સાથે અસંગત એવા કોઈપણ અન્ય કાયદા પર પ્રભાવશાળી અસર ધરાવતી હતી અને તે દ્રષ્ટિએ જોતાં, આ કોર્ટ દ્વારા યુ.પી. ઇલેક્ટ્રિસિટી સપ્લાય કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ આર.કે. શુકલા અને અન્ય વગેરે, [૧૯૭૦] ૧ એસસીઆર ૫૦૭ માં ઠરાવવામાં આવ્યા મુજબ જોકે રાજ્ય અધિનિયમ અને કેન્દ્રીય અધિનિયમની સંબંધિત જોગવાઈઓ વચ્ચે મેળ બેસાડી ન શકાય તેવો વિરોધાભાસ હતો; પરંતુ પ્રકરણ ૫ ના સંદર્ભમાં આવો

કોઈ વિરોધાભાસ અસ્તિત્વમાં નથી કારણ કે કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫–એસ ના કારણે કલમ ૨૫–જે એ પ્રકરણ ૫–બી નો ભાગ બની ગઈ છે, જ્યારે રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૬–આર અપરિવર્તિત રહી હતી અને તે બાબતને ધ્યાને લેતાં તેમાં સમાવિષ્ટ અપવાદરૂપ કલમ તેને રાજ્ય અધિનિયમ પર પ્રવર્તમાન બનાવે છે.

(૪) કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫–ઓ અનુસાર, પ્રકરણ ૫–બી ની જોગવાઈઓ સો કે તેથી વધુ કામદારોને રોજગારી આપતા ઔદ્યોગિક એકમને લાગુ પડશે; અને રાજ્ય અધિનિયમ મુજબ અન્ય બાબતોની સાથે સાથે તેને લગતી જોગવાઈઓ ૩૦૦ થી ઓછા કામદારોને રોજગારી આપતા ઔદ્યોગિક એકમોને લાગુ પડતી ન હોવા છતાં, કોઈ મેળ બેસાડી ન શકાય તેવી કે અસહ્ય અસંગતતા અસ્તિત્વમાં નથી, કેમ કે કેન્દ્રીય અધિનિયમ હેઠળ નિયત કરાયેલ કાર્યરીતિનું પાલન કરીને માલિક દ્વારા કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ બંને લાગુ કરવાનું શક્ય છે અને આમ, માલિક માટે બંને કાયદાઓનું પાલન કરવું શક્ય છે. આમ, ત્યાં કોઈ વિરોધાભાસ કે વિસંગતતા અસ્તિત્વમાં નથી. આ સંબંધમાં મેસર્સ રામ ચંદ્ર માવા લાલ, વારાણસી અને અન્ય વિરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, [૧૯૮૪] સપ્લી. એસસીસી ૨૮, ઝવેરભાઈ અમૈદાસ વિરુદ્ધ બોમ્બે રાજ્ય, [૧૯૫૫] ૧ એસસીઆર ૭૯૯, મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશન ઓફ દિલ્હી વિરુદ્ધ શિવ શંકર, [૧૯૭૧] ૧ એસસીસી ૪૪૨ અને એમ. કરુણાનિધિ વિરુદ્ધ ભારત સંઘ અને અન્ય, [૧૯૭૯] ૩ એસસીસી ૪૩૧ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.

(૫) ગમે તે સંજોગોમાં, વર્તમાન કેસમાં સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૨૫૪ આકર્ષિત થાય છે તેમ માની લેવામાં આવે તો પણ, રાજ્ય અધિનિયમની કલમો ૬–વી થી ૬–ડબલ્યુ ને તા. ૧૦.૧૦.૧૯૮૩ ના રોજ રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મળી હોવાથી અને કેન્દ્રીય અધિનિયમ (૧૯૮૨ નો અધિનિયમ ક્રમાંક ૪૬) તા. ૨૧.૮.૧૯૮૪ થી અમલમાં આવ્યો હોવાથી, રાજ્ય અધિનિયમ માટેની રાષ્ટ્રપતિની સંમતિના પ્રશ્નનું મૂલ્યાંકન થવું જોઈએ. શ્યામાકાંતલાલ વિરુદ્ધ રામભજન સિંહ, (૧૯૩૯) એફસીઆર ૧૯૩, ચૌધરી ટીકા રામજી અને અન્ય વગેરે વિરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, [૧૯૫૬] એસસીઆર ૩૯૩, મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલ પાલાઈ વિરુદ્ધ ટી.જે. જોસેફ અને અન્ય, [૧૯૬૪] ૨ એસસીઆર ૮૭, કેરળ સ્ટેટ ઇલેક્ટ્રિસિટી બોર્ડ વિરુદ્ધ ઇન્ડિયન એલ્યુમિનિયમ કંપની, [૧૯૭૬] ૧ એસસીઆર ૫૫૨ અને બેલસુંડ શુગર કંપની લિમિટેડ વિરુદ્ધ બિહાર રાજ્ય અને અન્ય, [૧૯૯૯] ૯ એસસીસી ૬૨૦ પર આધાર રાખતાં શ્રી બેનર્જીએ એવી રજૂઆત કરી હતી કે ૧૯૮૩ માં રાજ્ય અધિનિયમ માટે રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મેળવવામાં આવી તે મહત્વપૂર્ણ સમયે વાસ્તવમાં કોઈ વિરોધાભાસ નહોતો, પરંતુ માત્ર ભવિષ્યમાં વિરોધાભાસ ઊભો થવાની શક્યતા જ રહેલી હતી. ઋષિકેશ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આ કોર્ટના નિર્ણયને અલગ પાડવાનો પ્રયાસ કરતાં શ્રી બેનર્જીએ એવી રજૂઆત કરી હતી કે એમ.પી. શિક્ષક કોંગ્રેસ અને અન્ય વિરુદ્ધ આર.પી.એફ. કમિશનર, જબલપુર અને અન્ય, [૧૯૯૯] ૧ એસસીસી ૩૯૬ ના કેસમાં તેને અલગ તારવવામાં આવ્યો હતો. વધુમાં, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે ઋષિકેશ (ઉપરોક્ત) માં હકીકતના

આધારે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કોઈ વિરોધાભાસ અસ્તિત્વમાં ન હતો, તેથી અનુચ્છેદ ૨૫૪ ના ખંડ (૨) હેઠળ ઠરાવાયેલ કથિત કાયદો કેવળ ઓબિટર ગણાવો જોઈએ.

(૬) ગમે તે સંજોગોમાં, અનુચ્છેદ ૨૫૪ ના ખંડ (૨) નો અમલ કરતાં પહેલાં, રાષ્ટ્રપતિને તેમની સંમતિ આપવાના કારણ વિશે ખરેખર માહિતગાર કરવામાં આવ્યા હતા તેવા તથ્યલક્ષી તારણ પર પહોંચવું અનિવાર્ય છે અને રાજ્ય દ્વારા રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ રજૂ કરાયેલ દરખાસ્ત દર્શાવતો કોઈ રેકોર્ડ રજૂ કરવામાં આવ્યો ન હોવાથી, તેણે સંવિધાનિક આદેશનું પરિપાલન કર્યું હતું તેવું કોઈ અનુમાન કરી શકાય નહીં. આ સંબંધમાં કૈસર–એ–હિન્દ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ અને અન્ય વિરુદ્ધ નેશનલ ટેક્સટાઇલ કોર્પોરેશન (મહારાષ્ટ્ર નોર્થ) લિમિટેડ અને અન્ય, [૨૦૦૨] ૮ એસસીસી ૧૮૨ પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.

બીજી બાજુ, સામાવાળા તરફથી ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાન વરિષ્ઠ વકીલ શ્રી જયંત ભૂષણે એવી રજૂઆત કરી હતી કે જ્યાં રાજ્ય અધિનિયમ હેઠળ ઔદ્યોગિક એકમનું કામકાજ બંધ કરતાં પહેલાં નોટિસ આપવાની કાર્યરીતિનું પાલન કરવું જરૂરી ન હતું, ત્યાં કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ એકબીજા સાથે અસમાધાનકારક અને પરસ્પર વિરોધાભાસી હોવાનું માનવું જ રહ્યું. વિદ્વાન વકીલે એવી દલીલ કરી હતી કે રાજ્ય અધિનિયમ અને કેન્દ્રીય અધિનિયમની જોગવાઈઓ બે અલગ કાનૂની પરિણામો ઉપજાવે છે અને તે બાબતને ધ્યાને લેતાં, બંને અધિનિયમોની વૈધાનિક યોજનાઓ અલગ અને

વિભિન્ન હોવાની હકીકતને લક્ષમાં રાખતાં અનુચ્છેદ ૨૫૪ નો ખંડ (૨) લાગુ પડશે. શ્રી ભૂષણે એવી દલીલ કરી હતી કે અનુચ્છેદ ૨૫૪ નો ખંડ (૨) અગાઉથી જ ઘડવામાં આવેલા કેન્દ્રીય અધિનિયમનો ઉલ્લેખ કરે છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખતાં, પાછળના તબક્કે તેનો અમલ તદ્દન અપ્રસ્તુત અને મહત્વહીન બની રહેશે.

વિદ્વાન વકીલે એવી રજૂઆત કરી હતી કે આ કોર્ટનો એમ.પી. શિક્ષક કોંગ્રેસ (ઉપરોક્ત) ના કેસનો નિર્ણય વર્તમાન કેસની હકીકતોને લાગુ પડતો નથી, જ્યારે ઋષિકેશ (ઉપરોક્ત) ના કેસનો નિર્ણય લાગુ પડે છે.

કૈસર–એ–હિન્દ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં આ કોર્ટના ચુકાદાના સિદ્ધાંતની પ્રસ્તુતતા અંગે, શ્રી ભૂષણે એવી દલીલ કરી હતી કે તેમાં જે નિર્ણયો પર આધાર રાખવામાં આવ્યો છે તે સ્પષ્ટપણે દર્શાવે છે કે આવો પ્રશ્ન રિટ અરજીમાં જ ઉપસ્થિત કરવો જોઈએ જેથી રાજ્ય સરકાર સંબંધિત દસ્તાવેજો રેકોર્ડ પર લાવી શકે. આ કામના અપીલકર્તાએ રિટ અરજીમાં કે ખાસ પરવાનગી અરજી (સ્પેશિયલ લીવ પિટિશન) માં આવી કોઈ દલીલ ઉપસ્થિત કરી ન હોવાથી, વિદ્વાન વકીલે એવી રજૂઆત કરી હતી કે, ખાસ કરીને સત્તાવાર કૃત્યની કાયદેસરતા અને માન્યતા અંગે પૂર્વાનુમાન અસ્તિત્વ ધરાવતું હોવાની હકીકતને ધ્યાને લેતાં, અપીલકર્તાને આ તબક્કે તે મુદ્દો ઉઠાવવાની મંજૂરી આપવી જોઈએ નહીં. કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫–જે ની સામે કલમ ૨૫–એસ માં સમાવિષ્ટ અપવાદરૂપ કલમની પ્રસ્તુતતા સંદર્ભે, શ્રી ભૂષણે રજૂઆત કરી હતી કે

અગાઉની કલમે પ્રકરણ પ–એ ના સંબંધમાં અપવાદરૂપ કલમ દાખલ કરી હતી અને તેથી; કલમ ૨૫–જે એ પ્રકરણ પ–બી નો ભાગ બની ગઈ હોવાનું માની શકાય નહીં. ગમે તે સંજોગોમાં, તેમણે ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે કલમ ૨૫–જે ની સામે કલમ ૨૫–એસ સર્વોપરી અસર ધરાવતી હોય તો પણ, અનુચ્છેદ ૨૫૪ ના ખંડ (૨) માં સમાવિષ્ટ સંવિધાનિક જોગવાઈઓ તેની ઉપર પ્રવર્તશે.

વિશ્લેષણ:

કેન્દ્રીય અધિનિયમ તેમજ રાજ્ય અધિનિયમ ભારતનું સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ ની પ્રવિષ્ટિ ૨૨ અનુસાર ઘડવામાં આવ્યા છે. બંને અધિનિયમો વર્ષ ૧૯૪૭ માં ઘડવામાં આવ્યા હતા. કેન્દ્રીય અધિનિયમનું પ્રકરણ પ–એ લે–ઓફ અને છટણી સાથે સંબંધિત છે જે ૧૯૫૩ ના અધિનિયમ ક્રમાંક ૪૩ દ્વારા ઉમેરવામાં આવ્યું હતું. કલમ ૨૫–જે કેન્દ્રીય અધિનિયમના પ્રકરણ પ–એ સાથે અસંગત હોય તેવા કાયદાઓની અસર માટે જોગવાઈ કરે છે. તે સર્વોપરી અસર ધરાવતી હતી. રાજ્ય અધિનિયમમાં વર્ષ ૧૯૫૭ માં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો જેમાં લે–ઓફ અને છટણી માટે જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. એ બાબત નિર્વિવાદ છે કે રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૬–આર એ કલમો ૬–જે થી ૬–ક્યુ સાથે અસંગત હોય તેવા કાયદાઓની અસર અંગે જોગવાઈ કરે છે અને તેની પેટા–કલમ (૨) મુજબ, કલમ ૬–આર ની જોગવાઈ તે સમયે અમલમાં હોય તેવા અન્ય કોઈપણ કાયદાની જોગવાઈને અસર કરતી નથી તેમ ગણવામાં આવશે.

સંસદે વર્ષ ૧૯૭૬ માં કલમ ૨૫–કે થી ૨૫–એસ ધરાવતા પ્રકરણ ૫–બી ને કેન્દ્રીય અધિનિયમમાં ઉમેરીને અમુક એકમોમાં લે–ઓફ, છટણી અને કામકાજ બંધ કરવા સંબંધિત વિશેષ જોગવાઈઓ દાખલ કરી હતી. કલમ ૨૫–કે ની રૂએ, પ્રકરણ ૫–બી એવા એકમને લાગુ પડવાનું હતું કે જેમાં ૩૦૦ થી ઓછા ન હોય તેટલા કામદારો રોજગારી મેળવતા હોય. કલમ ૨૫–એસ એવી જોગવાઈ કરે છે કે કલમ ૨૫–જે સહિત પ્રકરણ ૫–એ ની અમુક જોગવાઈઓ એવા ઔદ્યોગિક એકમને લાગુ પડશે જેને પ્રકરણ ૫–બી ની જોગવાઈઓ લાગુ પડતી હોય.

એ વાત સાચી હોઈ શકે કે ૧૯૮૨ ના અધિનિયમ ક્રમાંક ૪૬ દ્વારા કેન્દ્રીય અધિનિયમના પ્રકરણ ૫–બી માં સુધારો કરવાનું કારણ અન્ય બાબતોની સાથે સાથે હાલની રોજગાર મર્યાદા ૩૦૦ થી ઘટાડીને ૧૦૦ કરીને નાના એકમોના કામદારો સુધી કલ્યાણકારી જોગવાઈઓનો વ્યાપ વધારવાનું હતું. પરંતુ એ પણ એટલું જ સાચું છે કે કેન્દ્રીય અધિનિયમના સુધારા પછી રાજ્ય અધિનિયમમાં ૧૯૮૩ ના અધિનિયમ ક્રમાંક ૨૬ દ્વારા સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. એ બાબત નિર્વિવાદ છે કે કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫–કે અને કલમ ૨૫–ઓ એ રાજ્ય અધિનિયમની કલમો ૬–વી અને ૬–ડબલ્યુ સાથે સમાન વિષયવસ્તુ ધરાવે છે. આપણે એ બાબતની પણ નોંધ લેવી જોઈએ કે જ્યાં કેન્દ્રીય અધિનિયમને તા. ૩૧.૮.૧૯૮૨ ના રોજ રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મળી હતી, ત્યાં રાજ્ય અધિનિયમને તા. ૧૦.૧૦.૧૯૮૩ ના રોજ રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મળી હતી. એ પણ નિર્વિવાદ છે કે રાજ્ય અધિનિયમના કારણે લે–ઓફ, છટણી અને

કામકાજ બંધ કરવા સંબંધિત પ્રકરણ એવા ઔદ્યોગિક એકમના સંબંધમાં લાગુ કરવામાં આવ્યું હતું જેમાં ૩૦૦ થી ઓછા ન હોય તેટલા કામદારો કામે રાખવામાં આવ્યા હોય. ૧૯૮૨ નો સુધારા અધિનિયમ તા. ૧.૯.૧૯૮૨ ના રોજ ભારતના ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો અને તા. ૨૧.૮.૧૯૮૪ થી અમલમાં આવ્યો હતો જ્યારે રાજ્ય અધિનિયમ તા. ૧૨.૧૦.૧૯૮૩ ના રોજ યુ.પી. ગેઝેટમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો અને તા. ૩.૮.૧૯૮૩ થી અમલમાં આવ્યો હતો. સંવિધાનિક યોજના:

'અધિનિયમ' ની સરખામણીએ રાજ્ય અધિનિયમોની સંબંધિત જોગવાઈઓનું વિશ્લેષણ કરતાં પહેલાં, આપણે સંવિધાનિક યોજનાનું એક વિહંગાવલોકન કરી શકીએ છીએ. ભારતનું સંવિધાનના અનુચ્છેદો ૨૪૫ અને ૨૪૬ સાથે સાતમી અનુસૂચિ અને તેમાં સમાવિષ્ટ વિધાનિક યાદીઓને વંચાણે લેતાં સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળોની કાયદાકીય સક્ષમતાની સીમા નિર્ધારિત થાય છે. સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ માં દર્શાવેલ કોઈપણ બાબતના સંબંધમાં કાયદા ઘડવાની સંસદ પાસે અનન્ય સત્તા છે. તેવી જ રીતે, રાજ્ય વિધાનમંડળો પાસે યાદી ૨ માં દર્શાવેલ કોઈપણ બાબતના સંબંધમાં કાયદા ઘડવાની અનન્ય સત્તા છે, પરંતુ અહીં ઉપસ્થિત થયેલા પ્રશ્નોની વિચારણા સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળો બંને સમવર્તી યાદીમાં દર્શાવેલ કોઈપણ બાબત સંબંધે કાયદા ઘડવાની વિધાનિક સત્તા ધરાવે છે તે હકીકતને ધ્યાનમાં રાખીને કરવી જોઈએ.

ત્રણેય યાદીઓમાંની વિવિધ પ્રવિષ્ટિઓ કાયદા ઘડતરના ક્ષેત્રો છે. તે સંઘ અને રાજ્ય વિધાનમંડળોની વિધાનિક સક્ષમતાના સંબંધિત ક્ષેત્રોને વ્યાખ્યાયિત

કરવા અને સીમાંકિત કરવા માટે રચાયેલ છે. વિધાનિક વિષયોને હંમેશા અભેદ્ય ખાનાઓમાં વિભાજિત કરી શકાતા ન હોવાથી; સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧, ૨ અને ૩ વચ્ચે કેટલુંક પરસ્પર વ્યાપન અનિવાર્ય છે.

સમવાયી સંવિધાનમાં કેન્દ્રીય અને પ્રાંતીય વિધાનમંડળો વચ્ચે વિધાનિક સત્તાઓનું વિભાજન રહેલું હોવાથી, ખાસ કરીને એવા કિસ્સાઓમાં કે જ્યાં સંઘ તેમજ રાજ્ય વિધાનમંડળ બંને કાયદા ઘડવાની સક્ષમતા ધરાવતા હોય ત્યાં એક વિધાનિક સત્તા દ્વારા બીજી વિધાનિક સત્તાના ક્ષેત્ર પર અતિક્રમણ કરવા સંદર્ભે વિવાદો ઉપસ્થિત થાય છે. અનુચ્છેદ ૨૫૪ એવી જોગવાઈ કરે છે કે જો રાજ્યના વિધાનમંડળ દ્વારા ઘડાયેલા કાયદાની કોઈપણ જોગવાઈ સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલી અને સંસદ જેને ઘડવા સક્ષમ હોય તેવી કોઈપણ જોગવાઈ સાથે, અથવા સમવર્તી યાદીમાં દર્શાવેલ બાબતો પૈકીની કોઈ બાબત સંદર્ભે હાલ અમલમાં રહેલા કાયદાની કોઈપણ જોગવાઈ સાથે વિરોધાભાસી હોય, તો ખંડ (૨) ની જોગવાઈઓને આધીન રહીને, સંસદ દ્વારા ઘડાયેલો કાયદો વિરોધાભાસના વ્યાપ જેટલો પ્રવર્તશે.

ભારતનું સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪ ના ખંડ ૨ ની રૂએ, જ્યારે સમવર્તી યાદીમાં દર્શાવેલ બાબતો પૈકીની કોઈ બાબત સંબંધે કોઈ રાજ્યના વિધાનમંડળ દ્વારા ઘડાયેલા કાયદામાં સંસદ દ્વારા અગાઉ ઘડાયેલા કાયદાની જોગવાઈઓ અથવા તે બાબત અંગેના હાલ અમલમાં રહેલા કાયદાની જોગવાઈઓ સાથે વિરોધાભાસી હોય તેવી કોઈ જોગવાઈઓ હોય, ત્યારે તે રાજ્યના વિધાનમંડળ

દ્વારા તે રીતે ઘડાયેલો કાયદો, જો તેને રાષ્ટ્રપતિની વિચારણા માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો હોય અને તેમની સંમતિ પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી હોય, તો તે રાજ્યમાં પ્રવર્તશે. એ બાબત નિર્વિવાદ છે કે ૧૯૬૧ ના અધિનિયમને ભારતના રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને તેથી, તે સમાન ક્ષેત્રનું નિયમન કરતા સંસદના કોઈપણ કાયદા પર પ્રવર્તશે. ભારતનું સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૨૫૪ ત્યારે જ આકર્ષિત થશે જ્યારે કેન્દ્ર અને પ્રાંત બંને દ્વારા એક જ વિષયવસ્તુને આવરી લેતા કાયદાઓ તે ક્ષેત્રમાં કાર્યરત હોય; અને તે બંને તેને ઘડવા માટે સક્ષમ હોય. [જુઓ દીપ ચંદ વિરુદ્ધ ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, એઆઈઆર (૧૯૫૯) એસસી ૬૪૮; એમ. કરુણાનિધિ (ઉપરોક્ત) અને પશ્ચિમ બંગાળ રાજ્ય વિરુદ્ધ કેસોરામ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ લિમિટેડ અને અન્ય, (૨૦૦૪) ૧ સ્કેલ ૪૨૫.

જોકે, સદર સિદ્ધાંતોનો આશરો ત્યારે જ લેવામાં આવશે જ્યારે બે જોગવાઈઓ વચ્ચે સીધો સંઘર્ષ અસ્તિત્વ ધરાવતો હોય અને અન્યથા નહીં. એકવાર એવું ઠરાવવામાં આવે કે સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા ઘડાયેલો કાયદો એક જ ક્ષેત્રને આવરી લે છે, ત્યારે બંને કાયદાઓ વચ્ચે સીધો સંઘર્ષ હોય તેવા સંજોગોમાં રાજ્ય દ્વારા ઘડાયેલો ત્યારપછીનો કાયદો, જેને ભારતના રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મળી ચૂકી હોય, તે નિર્વિવાદપણે સંસદીય અધિનિયમ પર પ્રવર્તશે. સામાન્ય રીતે બંને કાયદાઓને તેમના સંબંધિત ક્ષેત્રોમાં મુક્તપણે કાર્યરત રહેવા દેવામાં આવશે. તેમ છતાં, જો કોઈ વિરોધાભાસ ઊભો થાય, તો તે માટે રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મેળવવામાં આવી છે કે નહીં તે હકીકતના આધારે

સંસદીય અધિનિયમ અથવા રાજ્ય અધિનિયમ એકબીજા પર પ્રવર્તશે.

કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ નિર્વિવાદપણે એક જ ક્ષેત્રને આવરી લે છે. સંસદીય કાયદો હોવા છતાં કાયદો ઘડવાનું રાજ્ય વિધાનમંડળનું અધિકારક્ષેત્ર અમાન્ય નથી. ભારતનું સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪ માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓને આધીન રહીને, બંને પોતાના સંબંધિત ક્ષેત્રોમાં કાર્ય કરશે. આ સંદર્ભમાં સંવિધાનિક યોજના એકદમ સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ છે. આ કેસમાં, આ કોર્ટ ભારતનું સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ અને યાદી ૨ માં સમાવિષ્ટ પોતાની સંબંધિત વિધાનિક સત્તાઓનો ઉપયોગ કરીને સંસદ અને રાજ્ય દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદાઓના કારણે એક જ ક્ષેત્રમાં કાર્યરત પરસ્પર વિરોધી કાયદાઓ સાથે સંબંધ ધરાવતી નથી, પરંતુ સ્વીકૃતપણે ક્ષેત્ર સમાન હોવાથી, જો વિરોધાભાસ હોવાનું જણાય તો એક અધિનિયમની બીજા અધિનિયમ પર થતી અસર અંગે પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થશે. સદર હેતુ માટે, જો બીજા કાયદાની જોગવાઈઓનું પાલન કરવામાં આવે તો એક કાયદાની જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરવું પડે તેવા કિસ્સામાં જ સંઘર્ષ પ્રત્યક્ષ હોય તે જરૂરી નથી. બંને કાયદાઓ અલગ કાનૂની પરિણામો તરફ દોરી જતા હોય તેવા કિસ્સામાં પણ વિરોધાભાસ અસ્તિત્વ ધરાવી શકે છે.

ઝવેરભાઈ અમૈદાસ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં જણાવવામાં આવ્યું છે:

"કલમ ૧૦૭ (૨) અને અનુચ્છેદ ૨૫૪ (૨) માં સમાવિષ્ટ સિદ્ધાંત એ છે કે જ્યારે કેન્દ્ર અને પ્રાંત બંને દ્વારા એક જ વિષયવસ્તુને આવરી લેતો કાયદો

ઘડવામાં આવ્યો હોય, અને તે બંને તેને ઘડવા માટે સક્ષમ હોય, ત્યારે કેન્દ્રનો કાયદો રાજ્યના કાયદા પર પ્રવર્તવો જોઈએ."

એમ. કરુણાનિધિ (ઉપરોક્ત) ના કેસમાં વાસ્તવિક હકીકતો તદ્દન અલગ હતી. તેમાં બંને અધિનિયમોની યોજના પરસ્પર વિરોધાભાસમાં ન હતી. આ કોર્ટે કોલિન હોવર્ડના ઓસ્ટ્રેલિયન ફેડરલ કોન્સ્ટીટ્યુશનલ લો, ૨જી આવૃત્તિ, હ્યુમ વિરુદ્ધ પામર, ૩૮ સીએલઆર ૪૪૧ (ઓસ્ટ્રેલિયા), ઝવેરભાઈ અમૈદાસ (ઉપરોક્ત), ટીકા રામજી (ઉપરોક્ત), દીપ ચંદ (ઉપરોક્ત) અને ઓરિસ્સા રાજ્ય વિરુદ્ધ એમ.એ. તુલોચ એન્ડ કંપની, [૧૯૬૪] ૪ એસસીઆર ૪૬૧ નો સંદર્ભ ટાંકીને નીચે મુજબ અભિપ્રાય આપ્યો હતો:

"૧. વિરોધાભાસના પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવા માટે એ દર્શાવવું આવશ્યક છે કે બંને કાયદાઓમાં એવી અસંગત અને મેળ ન બેસી શકે તેવી જોગવાઈઓ સમાવિષ્ટ છે જેથી તેઓ એકસાથે ટકી શકે નહીં અથવા એક જ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરી શકે નહીં ~

૨. જ્યાં સુધી બંને કાયદાઓ પરથી જ અસંગતતા સ્પષ્ટપણે જણાઈ ન આવે ત્યાં સુધી ગર્ભિત રીતે કોઈ રદ્દીકરણ થઈ શકે નહીં.

૩. જ્યાં બંને કાયદાઓ કોઈ ચોક્કસ ક્ષેત્રને આવરી લેતા હોય, પરંતુ બંને કાયદાઓ એકબીજા સાથે ટકરાયા વિના સમાન ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરે તેવી અવકાશ અથવા શક્યતા રહેલી હોય, ત્યારે કોઈ વિરોધાભાસ પેદા થતો નથી.

૪. જ્યાં કોઈ અસંગતતા ન હોય પરંતુ સમાન ક્ષેત્ર ધરાવતો કાયદો વિશિષ્ટ અને અલગ ગુનાઓનું સર્જન કરવા માગતો હોય, ત્યાં વિરોધાભાસનો કોઈ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થતો નથી અને બંને કાયદાઓ તે જ ક્ષેત્રમાં કાર્યરત રહે છે."

આ કોર્ટના ચુકાદાઓ સ્પષ્ટપણે એવી અસર ધરાવતો કાયદો પ્રસ્થાપિત કરે છે કે જો બે અધિનિયમો બે ભિન્ન કાનૂની પરિણામો ઉપજાવતા હોય, તો ટકરાવ ઊભો થશે.

રાજ્ય અધિનિયમ એક સંપૂર્ણ સર્વગ્રાહી સંહિતા પ્રસ્થાપિત કરે છે. તે કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫કે અને ૨૫૦ માં સમાવિષ્ટ સમાન વિષયવસ્તુને આવરી લે છે. રાજ્ય અધિનિયમ અને કેન્દ્રીય અધિનિયમ બંને દંડાત્મક જોગવાઈઓ ધરાવે છે. જો કેન્દ્રીય અધિનિયમમાં નિર્ધારિત કાર્યપદ્ધતિઓ લાગુ પડતી ન હોય, તો વ્યક્તિએ તેમાંની જોગવાઈઓનું પાલન કરવાની જરૂર રહેતી નથી, એ હકીકતને ધ્યાનમાં રાખતાં કે તેનું ઔદ્યોગિક એકમ રાજ્ય અધિનિયમ હેઠળ આવરી લેવાયેલું છે જેની જોગવાઈ મુજબ સંબંધિત જોગવાઈઓની પ્રયોજ્યતા ત્યારે જ આકર્ષિત થશે જ્યારે તે એકમ ૩૦૦ થી વધુ વ્યક્તિઓને રોજગારી આપતું હોય. ટીકા રામજી (ઉપરોક્ત) માં, વિચારણા માટે ઉપસ્થિત થયેલો પ્રશ્ન એ હતો કે શું સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ ની પ્રવિષ્ટિ ૩૩ ના સંદર્ભમાં ઘડવામાં આવેલા યુ.પી. સુગરકેન (રેગ્યુલેશન ઓફ સપ્લાય એન્ડ પર્ચેઝ) એક્ટ, ૧૯૫૩ અને તે હેઠળ બહાર પાડવામાં આવેલા જાહેરનામાઓ તથા ઇન્ડસ્ટ્રીઝ (ડેવલપમેન્ટ એન્ડ રેગ્યુલેશન) એક્ટ, ૧૯૫૧

વચ્ચે કોઈ વિરોધાભાસ અસ્તિત્વમાં હતો કે નહીં. કોર્ટે નિકોલસના ઓસ્ટ્રેલિયન કોન્સ્ટીટ્યુશન, બીજી આવૃત્તિ, પૃષ્ઠ ૩૦૩ નો સંદર્ભ ટાંક્યો હતો, જે આ પ્રમાણે વંચાય છે:

"(૧) સ્પર્ધાત્મક કાયદાઓની વાસ્તવિક શરતોમાં અસંગતતા હોઈ શકે છે (આર. વિ. બ્રિસ્બેન લાયસન્સિંગ કોર્ટ, (૧૯૨૦ ૨૮ સી.એલ.આર. ૨૩).

(૨) જોકે કોઈ સીધો સંઘર્ષ ન હોય તેમ છતાં, રાજ્યનો કાયદો બિન-અમલી બની શકે છે કારણ કે કોમનવેલ્થ કાયદો, અથવા કોમનવેલ્થ કોર્ટનો એવોર્ડ, એક સંપૂર્ણ સર્વગ્રાહી સંહિતા બનવાનો ઈરાદો ધરાવે છે ક્લાઇડ એન્જિનિયરિંગ કંપની લિમિટેડ વિ. કાઉબર્ન, (૧૯૨૯) ૩૭ સી.એલ.આર. ૪૬૬.

(૩) ઈરાદાના અભાવમાં પણ, જ્યારે રાજ્ય અને કોમનવેલ્થ બંને એક જ વિષયવસ્તુ પર પોતાની સત્તાઓનો ઉપયોગ કરવા માગતા હોય ત્યારે સંઘર્ષ ઊભો થઈ શકે છે [વિક્ટોરિયા વિ. કોમનવેલ્થ, (૧૯૩૭) ૫૮ સી.એલ.આર. ૬૧૮; વેન વિ. એટર્ની-જનરલ (વિક્ટો.), (૧૯૪૮) ૭૭ સી.એલ.આર. ૮૪] ન્યાયમૂર્તિ આઇઝેક્સે ક્લાઇડ એન્જિનિયરિંગ કંપની લિમિટેડ વિ. કાઉબર્ન માં અસંગતતાની એક કસોટીને નિર્ણાયક તરીકે નિર્ધારિત કરી હતી: "જોકે, જો કોઈ સક્ષમ ધારાસભા સમગ્ર ક્ષેત્રને આવરી લેવાનો પોતાનો ઈરાદો સ્પષ્ટપણે અથવા ગર્ભિતપણે દર્શાવે છે, તો તે અસંગતતાની એક નિર્ણાયક કસોટી છે જ્યાં અન્ય કોઈ ધારાસભા તે જ ક્ષેત્રમાં કોઈપણ હદ સુધી પ્રવેશ કરવાનું ધારી લે છે"."

આમ, એવા કેસમાં જ્યાં રાજ્ય અધિનિયમ અને કેન્દ્રીય અધિનિયમ બંને ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ ના સંદર્ભમાં ઘડવામાં આવ્યા હોય, ત્યાં અનુચ્છેદ ૨૫૪ હેઠળ પરિકલ્પિત વિરોધાભાસનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થશે. તે પ્રકારના કેસોમાં, એ સુસ્થાપિત છે કે રાષ્ટ્રપતિની સંમતિના અભાવમાં, સંસદીય અધિનિયમ પ્રવર્તશે અને જ્યાં સંમતિ પ્રાપ્ત થઈ હોય, ત્યાં રાજ્ય અધિનિયમ પ્રવર્તશે. [એ પણ જુઓ એમ.પી. એ.આઇ.ટી. પરમિટ ઓનર્સ એસો. અને અન્ય વિ. સ્ટેટ ઓફ મધ્યપ્રદેશ, (૨૦૦૩) ૧૦ સ્કેલ ૩૮૦].

આ પ્રશ્ન ફરીથી આ કોર્ટની બંધારણીય બેંચ સમક્ષ આઇ.ટી.સી. લિમિટેડ વિ. એગ્રીકલ્ચરલ પ્રોડ્યુસ માર્કેટ કમિટી અને અન્ય, (૨૦૦૨) ૯ એસ.સી.સી. ૨૩૨ માં વિચારણા માટે આવ્યો હતો. બહુમતીએ તેમાં વિકસાવવામાં આવેલી હકારાત્મક કસોટી અને નકારાત્મક કસોટી બંનેને ધ્યાનમાં રાખીને ટીકા રામજી (ઉપરોક્ત) નો સિદ્ધાંત લાગુ કર્યો હતો. અમારામાંથી એક (ન્યાયમૂર્તિ સભરવાલ) એ તમાકુ પર લાદવામાં આવેલી બજાર ફીને એ આધારે બહાલ રાખી હતી કે સંઘ યાદીની પ્રવિષ્ટિ ૫૨ હેઠળ આવરી લેવાયેલ તમાકુની કૃષિ પેદાશના વેચાણ અંગે કાયદો પસાર કરવા માટે સંસદ સક્ષમ ન હતી, જે પ્રવિષ્ટિ હેઠળ સંસદ માત્ર ઉદ્યોગોના સંબંધમાં, અર્થાત્ "ઉત્પાદન અથવા નિર્માણની પ્રક્રિયા" ના સંબંધમાં જ કાયદો ઘડી શકે છે. એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે તમાકુ બોર્ડ અધિનિયમમાં જોગવાઈ કર્યા મુજબ કાચી તમાકુના વેચાણ અંગેની પ્રવૃત્તિને "ઉદ્યોગ" તરીકે ગણવામાં આવશે નહીં.

ન્યાયમૂર્તિ રૂમા પાલે પોતાના સંમત ચુકાદામાં અવલોકન કર્યું હતું કે:

"સારાંશમાં: યાદી ૧ ની પ્રવિષ્ટિ પર ના હેતુઓ માટે 'ઉદ્યોગ' શબ્દને ટીકા રામજી દ્વારા માત્ર ઉત્પાદન અથવા નિર્માણની પ્રક્રિયા પૂરતો જ મક્કમપણે સીમિત રાખવામાં આવ્યો છે. અન્ય બંધારણીય બેંચોના નિર્ણયો સહિતના ત્યારપછીના નિર્ણયોએ પુનઃપુષ્ટિ કરી છે કે ટીકા રામજી કેસે 'ઉદ્યોગ' શબ્દને સત્તાવાર રીતે વ્યાખ્યાયિત કર્યો હતો – જેનો અર્થ ઉત્પાદન અથવા નિર્માણની પ્રક્રિયા થાય છે અને તેમાં ઉદ્યોગમાં વપરાતા કાચા માલનો અથવા ઉદ્યોગના ઉત્પાદનોના વિતરણનો સમાવેશ થતો નથી. બંધારણીય માળખા અને ન્યાયિક સત્તાના વજનને જોતાં, 'ઉદ્યોગ' શબ્દના વ્યાપક અર્થનું સમર્થન કરતી દલીલ સ્વીકારવી શક્ય નથી. અન્ય કોઈપણ સંદર્ભમાં આ શબ્દનો ગમે તે અર્થ થતો હોય, પરંતુ બંધારણીય સંદર્ભમાં તેનો અર્થ 'ઉત્પાદન અથવા નિર્માણ' તરીકે જ સમજવો જોઈએ."

જોકે, ન્યાયમૂર્તિ પટનાયકે પોતાના વતી તેમજ ન્યાયમૂર્તિ ભરુચા (જેઓ તે સમયે વિદ્વાન મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિઓ હતા) વતી અવલોકન કર્યું હતું કે:

"અર્થઘટનના ઉપરોક્ત નિયમો તેમજ ઉપર ઉલ્લેખિત બંધારણીય બેંચના નિર્ણયને ધ્યાને લેતાં, શ્રી દ્વિવેદીની એ દલીલ સ્વીકારવી અમારા માટે મુશ્કેલ છે કે યાદી ૧ ની પ્રવિષ્ટિ પર માં 'ઉદ્યોગ' શબ્દને એવો મર્યાદિત અર્થ આપવો જોઈએ કે જેથી યાદી ૨ ની પ્રવિષ્ટિ ૨૭ અથવા પ્રવિષ્ટિ ૧૪ હેઠળ આવતા કાયદા ઘડવાના વિષયને તેના કાર્યક્ષેત્રમાંથી બાકાત રાખી શકાય. સંસદની

સર્વોચ્ચતાની બંધારણીય યોજના, સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની કોઈપણ યાદીમાં પ્રવિષ્ટિના અર્થઘટનનો સામાન્ય નિયમ, યાદી ૧ ની પ્રવિષ્ટિ પર હેઠળ જરૂરિયાત મુજબ ઘોષણા કરીને તમાકુ ઉદ્યોગનું નિયંત્રણ સંસદ દ્વારા પોતાના હસ્તક લેવાનો હેતુ અને તમાકુ બોર્ડ અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓની ચકાસણી ધ્યાને લેતાં, અમને યાદી ૧ ની પ્રવિષ્ટિ પર માંના 'ઉદ્યોગ' શબ્દપ્રયોગને સંકુચિત અર્થ આપવાનું કોઈ વાજબીપણું જણાતું નથી, તેમજ રાજ્યો અને વિવિધ બજાર સમિતિઓ વતી ઉપસ્થિત રહેલા વકીલશ્રીની એ દલીલમાં પણ અમને કોઈ વાજબીપણું જણાતું નથી કે તમાકુ ઉગાડવા તેમજ તમાકુના વેચાણ અને ખરીદી અંગે જોગવાઈઓ કરતી તમાકુ બોર્ડ અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ સંસદની કાયદાકીય સત્તાની બહાર હોવાનું ઠેરવવું જોઈએ, કારણ કે તે 'ઉદ્યોગ' શબ્દપ્રયોગના કહેવાતા સંકુચિત અર્થમાં આવતી નથી, એ આધાર પર કે અન્યથા તે રાજ્ય વિધાનમંડળને યાદી ૨ ની પ્રવિષ્ટિ ૨૮ હેઠળ બજારો, પ્રવિષ્ટિ ૧૪ હેઠળ કૃષિ અને પ્રવિષ્ટિ ૨૭ હેઠળ માલસામાન સંબંધિત કાયદા ઘડવાની તેની સત્તાથી વંચિત કરી દેશે. અમારા સુવિચારિત અભિપ્રાય મુજબ અર્થઘટનનો આવો અભિગમ સંવિધાનની મૂળ યોજના અને સંસદની સર્વોચ્ચતાની વિરુદ્ધ હશે અને યાદી ૧ અને યાદી ૨ માંની પ્રવિષ્ટિઓના સંદર્ભમાં સત્તાની વહેંચણીની વ્યવસ્થાઓનું અર્થઘટન કરવાનો આવો અભિગમ કેન્દ્રીકરણ તરફના ઝુકાવની વિરુદ્ધ હશે. તેથી, અમારા સુવિચારિત અભિપ્રાય મુજબ, યાદી ૧ ની પ્રવિષ્ટિ પર માંના 'ઉદ્યોગ' શબ્દને કોઈપણ સંકુચિત અર્થ આપવો જોઈએ નહીં અને તેનું અર્થઘટન એવી રીતે થવું

જોઈએ જેથી સંસદ જે વિષય જાહેર કરવામાં આવ્યો છે અને જેનું નિયંત્રણ પોતાના હસ્તક લેવામાં આવ્યું છે તેના સંબંધમાં કાયદો ઘડી શકે અને તેની સત્તા હેઠળ વ્યાજબી રીતે સમાવિષ્ટ કહી શકાય તેવી અને કાયદા ઘડવાના વિષયને આનુષંગિક હોઈ શકે તેવી કોઈપણ ગૌણ બાબતને પોતાના વ્યાપમાં લાવી શકે, જેથી સંસદ એક અસરકારક કાયદો ઘડવા સક્ષમ બની શકે. આ રીતે અર્થઘટન કરતાં અને તમાકુ બોર્ડ અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓની ચકાસણી કરતાં, અમને સદર અધિનિયમમાં સમાવિષ્ટ કોઈપણ જોગવાઈઓ ઘડવા માટે સંસદ પાસે કાયદાકીય સત્તાનો કોઈ અભાવ જણાતો નથી, કારણ કે સંઘ દ્વારા તમાકુ ઉદ્યોગનું નિયંત્રણ પોતાના હસ્તક લેવા અંગેની ઘોષણા કરવામાં આવ્યા બાદ સંસદ દ્વારા આ પ્રશ્નગત અધિનિયમ ઘડવામાં આવ્યો હતો અને સદર અધિનિયમ તે ઉદ્યોગના વિકાસ માટે અભિપ્રેત હતો."

કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમના સંદર્ભમાં બંધારણીય યોજનાને ધ્યાને લેતાં, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે અહીં વિરોધાભાસ અસ્તિત્વમાં છે અને આમ, સંવિધાનનો અનુચ્છેદ ૨૫૪ આકર્ષિત થશે.

કેન્દ્રીય અધિનિયમ અમલમાં આવ્યાની તારીખ – શું તે મહત્ત્વપૂર્ણ છે?

ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪ માં વપરાયેલ શબ્દપ્રયોગ સ્પષ્ટ અને અસંદિગ્ધ છે. તે કાયદાના સ્વરૂપને શરતી ગણીને કાયદાના અમલમાં આવવાની પરિકલ્પના કરતો નથી. તે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં જણાવે છે કે જે કાયદો પહેલેથી જ બની ચૂક્યો હોય તેને ધ્યાનમાં રાખીને વિરોધાભાસ શોધવો જરૂરી

છે. સંવિધાનના ઘડવૈયાઓએ જાણીજોઈને અને સભાનપણે ભૂતકાળનો ઉપયોગ કર્યો હતો. આમ, તેને તેનો સામાન્ય અર્થ આપવો જ રહ્યો.

જ્યાં સુધી ઋષિકેશ (ઉપરોક્ત) અને એમ.પી. શિક્ષક કોંગ્રેસ (ઉપરોક્ત) માં આ કોર્ટના નિર્ણયોનો સંબંધ છે, ત્યાં સુધી એટલું જણાવવું પૂરતું છે કે પૂર્વોક્ત કેસમાં રાજ્ય સુધારાના સંદર્ભમાં કેન્દ્રીય કાયદાની પ્રયોજ્યતા અંગે એક પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો, જેનો જવાબ એમ કહીને આપવામાં આવ્યો હતો: "૧૭ ... શ્રી પરાગ દ્વારા યોગ્ય રીતે ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો તે મુજબ મુખ્ય ભાર એ બાબત પર છે કે આ અધિનિયમના 'પ્રારંભ' પહેલાં "રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા સી.પી.સી. માં કરવામાં આવેલ કોઈપણ સુધારો અથવા હાઈકોર્ટ દ્વારા કરવામાં આવેલી જોગવાઈ" રદબાતલ થઈ ગઈ હતી. અહીં એ નોંધવું જરૂરી છે કે કેન્દ્રીય અધિનિયમ એ એક સુધારા અધિનિયમ છે, મૂળ અધિનિયમ, અર્થાત્ ૧૯૦૮ ના અધિનિયમ ૫ નું સ્થાન લેનારો કોઈ રદ કરનારો અને એકીકૃત કરનારો કાયદો નથી. સી.પી.સી. એ સમવર્તી વિષય હોવાથી, સંસદ અને રાજ્યનું વિધાનમંડળ અથવા પરિશિષ્ટમાંના આદેશોના સંબંધમાં હાઈકોર્ટ અનુક્રમે સી.પી.સી. ઘડવા અથવા તેમાં સુધારો કરવા સક્ષમ છે. વાસ્તવમાં કેન્દ્રીય અધિનિયમના પ્રારંભ પહેલાં સી.પી.સી. માં કરવામાં આવેલા કેટલાક સ્થાનિક સુધારાઓ અસ્તિત્વ ધરાવે છે. મુકદ્દમાનો સમયગાળો ઘટાડવા માટે ભારતના લો કમિશન દ્વારા કરવામાં આવેલી ભલામણને અનુસરીને, સંસદે કાર્યપદ્ધતિને સુવ્યવસ્થિત કરવા માટે કેન્દ્રીય અધિનિયમ ઘડ્યો હતો. એ સાચું છે કે કેન્દ્રીય અને રાજ્યના કાયદાના અમલીકરણમાં અસંગતતા સામાન્ય રીતે સંબંધિત અધિનિયમો તેમનું

અમલીકરણ શરૂ કરે ત્યારપછી જ ઊભી થાય છે. જનરલ ક્લોઝીસ એક્ટની કલમ ૩(૧૩) 'પ્રારંભ' ની વ્યાખ્યા એવા દિવસ તરીકે કરે છે જે દિવસે અધિનિયમ અથવા વિનિયમ અમલમાં આવે છે. બંધારણના ઘડવૈયાઓ કાયદો ઘડવા અને અધિનિયમ કે વિનિયમના અમલની શરૂઆત વચ્ચેના તફાવતથી વાકેફ હતા. અનુચ્છેદ ૨૫૪, ખંડ (૧) અને (૨) અને એક રીતે કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૯૭ પણ કાયદો ઘડવા અને કાયદાના પ્રારંભ વચ્ચેના તફાવત પ્રત્યે સભાન છે. કોલિન્સ ઇંગ્લિશ ડિક્શનરીમાં, પૃષ્ઠ ૮૮૯ પર 'બનાવવું' (મેઇક) ની વ્યાખ્યા "અસ્તિત્વમાં લાવવું", "ઉપજાવવું" અથવા "ઉત્પન્ન કરવું" તરીકે કરવામાં આવી છે. બ્લેક્સ લો ડિક્શનરી, ૬ઠ્ઠી આવૃત્તિમાં પૃષ્ઠ ૯૫૫ પર, 'બનાવવું' ની વ્યાખ્યા "અસ્તિત્વમાં લાવવું... કાયદાના સ્વરૂપમાં કરવું; યોગ્ય ઔપચારિકતાઓ સાથે પરિપૂર્ણ કરવું; કાનૂની સ્વરૂપમાં અમલમાં મૂકવું; ... ". અનુચ્છેદ ૨૫૪ માં ક્રિયાપદ 'બનાવ્યો' (મેઇડ) એ બંધારણીય ફલિતાર્થ દર્શાવે છે કે સંબંધિત ઘટક વિધાનમંડળો, અર્થાત્ સંસદ અને રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા કાયદો ઘડવો એ નિર્ણાયક પરિબળ છે. અધિનિયમનો પ્રારંભ એ કાયદો ઘડવા કરતાં ભિન્ન છે. સંસદ દ્વારા પસાર કરવામાં આવેલા કાયદાને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંમતિ આપવામાં આવે કે તરત જ તે કાયદો બની જાય છે. અધિનિયમનો પ્રારંભ અધિનિયમમાં જ વ્યક્ત કરી શકાય છે, એટલે કે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા સંમતિ આપવામાં આવે અને ગેઝેટમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવે તે ક્ષણથી જ તે અમલી બને છે. અન્યથા જોગવાઈ કરવામાં ન આવી હોય તો, અમલીકરણ ચોક્કસ સમયે શરૂ કરવા માટે કારોબારી અથવા

પ્રત્યાયોજિત વિધાનને સત્તા આપીને આ અમલ મોકૂફ રાખી શકાય છે. કેન્દ્રીય અધિનિયમ જે તારીખે તેને રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મળી તે તારીખે અમલમાં આવ્યો અને ગેઝેટમાં પ્રકાશિત કરવામાં આવશે અને તેના પ્રારંભના અગાઉના દિવસની સમાપ્તિ સાથે જ તે તરત જ અમલી બન્યો. તેથી, જે દિવસે કેન્દ્રીય અધિનિયમ ગેઝેટ ઑફ ઇન્ડિયામાં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો તે દિવસની મધ્યરાત્રિથી,

ગેઝેટ ઑફ ઇન્ડિયામાં, તે કાયદો બની ગયો. સ્વીકાર્ય રીતે, કેન્દ્રીય અધિનિયમને રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા ૯-૯-૧૯૭૬ ના રોજ સંમતિ આપવામાં આવી હતી અને તે ૧૦-૯-૧૯૭૬ ના રોજ ગેઝેટ ઑફ ઇન્ડિયામાં પ્રકાશિત કરવામાં આવ્યો હતો. જ્યારે આપણે અનુચ્છેદ ૧૦૭ થી ૧૦૯ માં પરિકલ્પિત કાયદાકીય પ્રક્રિયા અને અનુચ્છેદ ૧૧૧ હેઠળ રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ જોઈએ છીએ ત્યારે આ બાબત સ્પષ્ટ થાય છે, જે જણાવે છે કે જ્યારે કોઈ ખરડો લોકસભા દ્વારા પસાર કરવામાં આવ્યો હોય, ત્યારે તે રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ રજૂ કરવામાં આવશે અને રાષ્ટ્રપતિ કાં તો તે ખરડાને પોતાની સંમતિ આપશે અથવા તેમાંથી પોતાની સંમતિ રોકી રાખશે. આ કેસના હેતુ માટે પરંતુક મહત્ત્વપૂર્ણ નથી. એકવાર રાષ્ટ્રપતિ સંમતિ આપી દે એટલે તે કાયદો બની જાય છે અને જ્યારે તે ગેઝેટમાં પ્રકાશિત થાય છે ત્યારે તે અમલી બને છે. આમ, જ્યાં સુધી સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૦૭ થી ૧૦૯ માં નિર્ધારિત પ્રક્રિયા અનુસાર તેમાં સુધારો કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી કાયદો ઘડવાની પ્રક્રિયા પૂર્ણ થાય છે. રાજ્ય વિધાનમંડળની પ્રક્રિયા પણ સમાન છે. સમવર્તી વિષય પરના કાયદામાં અસંગતતા કે વિસંગતતા, અનુચ્છેદ ૨૫૪, ખંડ (૧) અને (૨) ના અમલથી, સંસદ અને

રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા સંબંધિત અધિનિયમોના પ્રારંભ પર આધાર રાખતી નથી. તેથી, જ્યારે અનુચ્છેદ ૨૫૪(૧) ની એરણ પર તેની શૂન્યતા નક્કી કરવાની હોય ત્યારે અધિનિયમના પ્રારંભ પરનો ભાર અને ત્યારપછીના અમલમાં અસંગતતા પ્રસ્તુત બનતી નથી. વધુમાં, કિંમતી જાહેર સમય અને ભારે ખર્ચ સાથે સંકળાયેલી કાયદો ઘડવાની કાયદાકીય કામગીરીને અધિનિયમના પ્રારંભની અધિસૂચના આપવા માટે કારોબારીની સ્વેચ્છા પર નિર્ભર રાખી શકાય નહીં. જ્યારે તુલનાત્મક અભ્યાસ દ્વારા અમલની અસરનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવે ત્યારે વિસંગતતા અથવા વિરોધાભાસ સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવશે."

વધુમાં એવું ઠેરવવામાં આવ્યું હતું કે:

"૧૮ ... કેન્દ્રીય અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓના પ્રારંભ માટે જુદી જુદી તારીખો જારી કરીને કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા કારોબારી નિષ્ક્રિયતા અથવા પસંદગી દ્વારા યોગ્ય રાજ્ય વિધાનમંડળ દ્વારા કરવામાં આવેલી કાયદાકીય કામગીરીને નિરર્થક બનાવી શકાય નહીં. તેથી, સંવિધાને કાયદો ઘડવા અને કાયદાના પ્રારંભ વચ્ચે સ્પષ્ટ સીમારેખા દોરી છે, જે તેથી અનુચ્છેદ ૨૫૪ ને અસરકારક બનાવવા માટે પ્રસ્તુતતા ધરાવે છે."

તેથી, તે એવો કેસ હતો જ્યાં કારોબારીને સોંપવામાં આવેલી સત્તાને ધ્યાને લેતાં અધિનિયમ પાછળની તારીખે અમલમાં આવવાનો હતો.

બીજી તરફ, એમ.પી. શિક્ષક કોંગ્રેસ (ઉપરોક્ત) માં, કેન્દ્રીય અધિનિયમ

શૈક્ષણિક સંસ્થાઓના સંબંધમાં લાગુ પડતો ન હતો જ્યારે રાજ્ય અધિનિયમ લાગુ પડતો હતો. માત્ર કાયદાકીય પગલાંને કારણે જ આ અધિનિયમ શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ સુધી લંબાવવામાં આવ્યો હતો અને આમ, અધિનિયમની જોગવાઈઓ અત્યાર સુધી અણઆવરી લેવાયેલા ક્ષેત્ર સુધી લંબાવવામાં આવતાં સ્પષ્ટપણે વિરોધાભાસનો પ્રશ્ન ઊભો થયો હતો અને તે પહેલાં નહીં. એમ.પી. શિક્ષક કોંગ્રેસ (ઉપરોક્ત) માં આ બાબતમાં કાયદાની પ્રયોજ્યતા સામેલ હતી જ્યારે ઋષિકેશ (ઉપરોક્ત) માં પ્રશ્ન અધિનિયમના અમલીકરણનો હતો. બંને પરિસ્થિતિઓ ભિન્ન પાયા પર રહેલી છે. ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫૪(૨) માં વપરાયેલી સાદી ભાષાને ધ્યાને લેતાં અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે આ કેસની હકીકત અને સંજોગોમાં રાજ્ય અધિનિયમ, તેને આપવામાં આવેલી રાષ્ટ્રપતિની સંમતિને ધ્યાનમાં રાખતાં, કેન્દ્રીય અધિનિયમ પર પ્રવર્તશે.

કૈસરે–હિંદ:

એ સાચું છે કે આ કોર્ટે ઠેરવ્યું હતું કે રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા અર્થપૂર્ણ સંમતિ આપવાના આશયથી, તેમની વિચારણા માટે અનામત રાખીને બાબતને રાષ્ટ્રપતિ સમક્ષ મૂકવી અને તેમના ધ્યાને કથિત વિરોધાભાસ લાવવો એ કોઈ વ્યર્થ ઔપચારિકતા નથી. બહુમતી વતી બોલતાં ન્યાયમૂર્તિ શાહે અવલોકન કર્યું હતું કે: "૨૦. 'એ સાચું છે કે અધિનિયમમાં અધિસૂચિત કર્યા મુજબ રાષ્ટ્રપતિની સંમતિમાં ક્યાંય એવો ઉલ્લેખ નથી કે રાજ્યના વિધાન અને સંસદના ચોક્કસ નિર્દિષ્ટ કાયદા કે કાયદાઓ વચ્ચેના વિરોધાભાસના સંદર્ભમાં સંમતિ મેળવવામાં

આવી હતી. પરંતુ આના પરથી એવું અનુમાન પણ કરી શકાય નહીં કે રાષ્ટ્રપતિએ સંમતિ આપી હોવાથી, તે વિષય પરના તમામ અગાઉના કાયદા/કાયદાઓ રાજ્યમાં પ્રવર્તશે નહીં. ઉપર ચર્ચા કર્યા મુજબ સંમતિ આપતાં પહેલાં, આવો કાયદો ઘડવાના કારણોની વિચારણા જરૂરી છે અને વિચારણાનો અર્થ એ થશે કે તે જ વિષય પર સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા અગાઉના કાયદા સાથે વિરોધાભાસી હોવા છતાં ઘડવામાં આવેલા કાયદા માટે રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલી દરખાસ્તની વિચારણા કરવી. જો રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલી દરખાસ્ત રાજ્યના કાયદા અને સદર દરખાસ્તમાં નિર્દિષ્ટ કાયદા કે કાયદાઓ વચ્ચેના વિરોધાભાસ પૂરતી જ મર્યાદિત હોય, તો એવું કહી શકાય નહીં કે રાજ્યના કાયદા અને અન્ય કાયદાઓ કે જેના માટે કોઈ સંમતિ માંગવામાં આવી ન હતી તે વચ્ચેના વિરોધાભાસના સંદર્ભમાં સંમતિ આપવામાં આવી હતી. ઉદાહરણ તરીકે લો કે કોઈ ચોક્કસ જોગવાઈ, અર્થાત્ રાજ્ય કાયદાની કલમ ૩ એ સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદા 'એ' સાથે વિરોધાભાસી છે; અન્ય જોગવાઈ અર્થાત્ કલમ ૪ એ સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદા 'બી' ની કેટલીક જોગવાઈઓ સાથે વિરોધાભાસી છે અને કલમ ૫ અને ૬ એ કાયદા 'સી' ની કેટલીક જોગવાઈઓ સાથે વિરોધાભાસી છે તથા રાજ્ય કાયદા 'સી' ના સંબંધમાં કંઈપણ જણાવ્યા વિના રાજ્ય કાયદા અને કાયદા 'એ' તથા 'બી' ની જોગવાઈઓ વચ્ચેના વિરોધાભાસનો ઉલ્લેખ કરીને 'સંમતિ' માંગતી દરખાસ્ત રજૂ કરે છે. આ સંજોગોમાં, જો રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ મેળવવામાં આવે, તો કાયદા 'એ' અને 'બી' ના સંદર્ભમાં રાજ્યનો કાયદો પ્રવર્તશે પરંતુ 'સી' ના સંદર્ભમાં કોઈ દરખાસ્ત નથી

અને તેથી કોઈ 'વિચારણા' અથવા 'સંમતિ' નથી. રાજ્યના કાયદા અને સંસદ દ્વારા ઘડવામાં આવેલા કાયદા વચ્ચેનો વિરોધાભાસ દર્શાવતી રાજ્ય દ્વારા કરવામાં આવેલી દરખાસ્ત એ 'વિચારણા' અને 'સંમતિ' માટે અનિવાર્ય પૂર્વશરત છે. જો કોઈ દરખાસ્ત ન હોય, તો 'વિચારણા' અથવા 'સંમતિ' નો કોઈ પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થતો નથી. રાષ્ટ્રપતિ દ્વારા આપવામાં આવેલી 'સંમતિ' પ્રતિબંધિત છે કે અપ્રતિબંધિત તે જાણવા માટે, 'સંમતિ' મેળવવા માટે રાજ્ય સરકાર દ્વારા લખવામાં આવેલો પત્ર અથવા કરવામાં આવેલી દરખાસ્ત ધ્યાને લેવી જરૂરી છે."

જોકે, અહીં પ્રવર્તમાન વાસ્તવિક પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં રાખીને આ પ્રશ્ન પર વિચાર કરવાનો રહે છે. કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ વચ્ચેનો વિરોધાભાસ સ્પષ્ટ હતો. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યે ૧૯૮૨ ના અધિનિયમ ક્રમાંક ૪૬ ના સંદર્ભમાં સંસદ દ્વારા તેનાથી વિપરીત કાયદો પસાર કરવામાં આવ્યો હોવાની હકીકત પ્રત્યે સભાન રહીને ૧૯૮૩ ના અધિનિયમ ક્રમાંક ૨૬ દ્વારા કલમ ૬વી દાખલ કરી હતી. જ્યાં સુધી પ્રકરણ ૫–બી ૩૦૦ કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓને કામે રાખતા ઔદ્યોગિક એકમને લાગુ પડતું હતું, ત્યાં સુધી રાજ્યે કોઈ જોગવાઈ દાખલ કરી ન હતી અને ઔદ્યોગિક ઉપક્રમોના લે–ઓફ, છટણી અને કામકાજ બંધ કરવા સંબંધિત ક્ષેત્ર પર સંસદને કાયદો પ્રવર્તવા દીધો હતો. હેતુઓ અને કારણોના કથન પરથી જણાય છે તે મુજબ કાયદાકીય નીતિને ધ્યાને લેતાં જ્યારે કેન્દ્રીય અધિનિયમના પ્રકરણ ૫–બી ની પ્રયોજ્યતાના હેતુ માટે કામદારોની સંખ્યા ૩૦૦ થી ઘટાડીને ૧૦૦ કરવામાં આવી, ત્યારે જ રાજ્ય દ્વારા આ સુધારો લાવવામાં આવ્યો હતો. ઉત્તર પ્રદેશ રાજ્યના વિધાનમંડળ દ્વારા ૧૯૮૩ ના

સુધારા અન્વયે કલમ ૬વી માં સમાવિષ્ટ જોગવાઈઓ સભાનપણે કરવામાં આવી હોવી જોઈએ જેના સંબંધમાં જ આ કાયદો રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ માટે અનામત રાખવામાં આવ્યો હતો. જો અપીલકર્તાની એવી દલીલ હતી કે રાષ્ટ્રપતિને જે હેતુ માટે સંમતિ માંગવામાં આવી હતી તે સ્પષ્ટપણે જણાવ્યા વિના તેમની સંમતિ મેળવવામાં આવી હતી, તો તેમના માટે આ સંબંધમાં રિટ પિટિશનમાં આવી દલીલ ઉપસ્થિત કરવી જરૂરી હતી. માત્ર રિટ પિટિશનમાં કે હાઇકોર્ટ સમક્ષ આવી કોઈ દલીલ કરવામાં આવી ન હતી એટલું જ નહીં, પરંતુ સ્પેશિયલ લીવ પિટિશનમાં પણ આવી કોઈ દલીલ કરવામાં આવી નથી. અમે શ્રી જયંત ભૂષણ સાથે સંમત છીએ કે આવી સ્થિતિમાં અપીલકર્તાને સદર પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરવાની પરવાનગી આપવી જોઈએ નહીં. તેથી, અમે એ ધારણા પર આગળ વધીશું કે રાજ્યે કેન્દ્રીય અધિનિયમની જોગવાઈઓને ધ્યાને રાખીને અધિનિયમમાં સુધારો કર્યો હતો અને માત્ર તેના જ કારણે રાષ્ટ્રપતિની સંમતિ માંગવામાં આવી હતી.

ભારતીય પુરાવા અધિનિયમની કલમ ૧૧૪(ઇ) એવી ધારણા ઊભી કરે છે કે તમામ સત્તાવાર કાર્યો નિયમિતપણે કરવામાં આવ્યા હોવા જોઈએ. સદર અધિનિયમની કલમ ૧૧૪(એફ) એવી ધારણા ઊભી કરે છે કે ચોક્કસ કેસોમાં વ્યવસાયનો સામાન્ય ક્રમ અનુસરવામાં આવ્યો છે. તેથી, સદર ધારણાઓ આ કેસમાં પણ લાગુ પડશે. કોઈપણ સંજોગોમાં, અપીલકર્તાને આ કોર્ટ સમક્ષ પ્રથમ વખત સદર દલીલ ઉપસ્થિત કરવાની મંજૂરી આપવાનું અમને કોઈ કારણ જણાતું નથી.

અપવાદરૂપ કલમની અસર: કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫જે ને કલમ ૨૫એસ માં સંદર્ભ દ્વારા સમાવિષ્ટ કરવામાં આવી છે તેવી શ્રી બેનર્જીની દલીલ સ્વીકારી શકાય નહીં. કલમ ૨૫એસ પ્રકરણ ૫–એ ના સંબંધમાં કોઈ અપવાદરૂપ કલમ દાખલ કરતી નથી. વધુમાં, કલમ ૨૫જે એ પ્રકરણ ૫–બી નો ભાગ નથી. કલમ ૨૫એસ ના આધારે, પ્રકરણ ૫–એ ની જોગવાઈઓ પ્રકરણ ૫–બી માં નિર્દિષ્ટ અમુક ચોક્કસ એકમોના સંબંધમાં જ લાગુ કરવામાં આવી હતી. સંસદે જાણીજોઈને "શક્ય હોય તેટલે અંશે" શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે જે એ પણ સૂચવે છે કે પ્રકરણ ૫–બી ની જોગવાઈઓ પ્રકરણ ૫–એ માં ઉલ્લેખિત ઔદ્યોગિક એકમોને લાગુ પડવાની હતી. કલમ ૨૫જે માં સમાવિષ્ટ અપવાદરૂપ કલમ સમગ્ર પ્રકરણ ૫–બી ને લાગુ પડતી નથી. કલમ ૨૫એસ ના સંદર્ભમાં કલમ ૨૫જે અનુસાર પ્રકરણ ૫–બી હેઠળ આવરી લેવાયેલા ઔદ્યોગિક એકમોના સંબંધમાં પ્રકરણ ૫–એ ની પ્રયોજ્યતા અનુમતિપાત્ર છે પરંતુ અપવાદરૂપ કલમનો આશરો લઈને કેન્દ્રીય અધિનિયમની કલમ ૨૫૦ ને રાજ્ય અધિનિયમ પર પ્રવર્તમાન બનાવવા માટે આ દલીલને વધુ આગળ લઈ જઈ શકાય નહીં. આમ, કલમ ૨૫જે માં સમાવિષ્ટ અપવાદરૂપ કલમને માત્ર પ્રકરણ ૫–એ પૂરતી જ મર્યાદિત રાખવી જરૂરી છે અને તે સ્થિતિમાં અમને એવું ઠેરવવામાં કોઈ ખચકાટ નથી કે પ્રકરણ ૫–બી રાજ્ય અધિનિયમ પર કોઈ અધિભાવી અસર ધરાવતું નથી.

કોઈપણ સંજોગોમાં, જો કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૧ અને યાદી ૨ ની ભિન્ન ભિન્ન

પ્રવિષ્ટિઓ અનુસાર ઘડવામાં આવ્યા હોત તો વિચારણા માટે આવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઈ શક્યો હોત. આ કેસમાં, નિર્વિવાદપણે કેન્દ્રીય અધિનિયમ અને રાજ્ય અધિનિયમ બંને ભારતના સંવિધાનની સાતમી અનુસૂચિની યાદી ૩ ની પ્રવિષ્ટિ ૨૨ ના સંદર્ભમાં ઘડવામાં આવ્યા હતા. તેથી કોઈપણ વિરોધાભાસના કિસ્સામાં અનુચ્છેદ ૨૫૪ માં સમાવિષ્ટ બંધારણીય યોજના લાગુ કરવી પડશે. જો રાજ્ય અધિનિયમની કલમ ૨૫એસ અધિભાવી અસર ધરાવતી હોવાનું માનવામાં આવે તો પણ, નિઃશંકપણે સર્વોચ્ચ કાયદાની જોગવાઈઓ કોઈ કાયદા પર પ્રવર્તશે. કોઈ સામાન્ય કાયદામાં સમાવિષ્ટ અપવાદરૂપ કલમ ભારતના સંવિધાનની જોગવાઈઓ પર અધિભાવી બની શકે નહીં.

નિષ્કર્ષ:

ઉપરોક્ત કારણોસર, અમારો એવો અભિપ્રાય છે કે આ અપીલોમાં કોઈ ગુણદોષ નથી, જે તેથી રદ કરવામાં આવે છે. ખર્ચ અંગે કોઈ હુકમ નથી.

અપીલો રદ કરવામાં આવે છે.

This judgment has been translated using an AI-assisted translation tool.

==========

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic

and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

==========